

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ СЛІДЧЕ УПРАВЛІННЯ**

ЯК ЗАХИСТИТИ ТВАРИН ВІД ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ: ОРГАНІЗАЦІЙНІ, КРИМІНАЛЬНІ, КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Харків 2022

Автори: **Цуцкірідзе М.С.** – заступник Голови Національної поліції – начальник Головного слідчого управління, доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України; **Орлов Ю.В.** – завідувач кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор; **Яценко А.М.** – професор кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор; **Гайду С.В.** – заступник начальника Головного слідчого управління Національної поліції України, полковник поліції; **Черевко К.О.** – професор кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, професор; **Орлова Т.А.** – доцент кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук; доцент; **Строк І.А.** – доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук; **Бурлака В.В.** – начальник відділу Головного слідчого управління Національної поліції України, кандидат юридичних наук, підполковник поліції; **Абламська В.В.** – науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності Харківського національного університету внутрішніх справ; **Романов М.Ю.** – старший слідчий в особливо важливих справах Головного слідчого управління Національної поліції України.

Рецензенти:

***Степанюк Р.Л.** – професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор*

***Дрозд В.Г.** – начальник 3-го НДВ НДІЛ проблем правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства ДНДІ МВС України, доктор юридичних наук, професор*

*Рекомендовано до друку Науково-методичною радою
Харківського національного університету внутрішніх справ
(протокол № 10 від 24.10.2022)*

Як захистити тварин від жорстокого поводження: організаційні, кримінальні, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти: науково-методичні рекомендації для підрозділів Національної поліції України / Цуцкірідзе М.С., Орлов Ю.В., Орлова Т.А., Строк І.А. та ін. Х.: Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2022. 72 с.

У науково-методичних рекомендаціях з метою визначення кримінальних, кримінальних процесуальних та криміналістичних аспектів способів захисту тварин від жорстокого поводження (ст. 299 КК України) досліджено відповідний інститут через аналіз положень чинного законодавства України. Надано криміналістичну характеристику проявів жорстокого поводження з тваринами, та висвітлено особливості доказування цих фактів у кримінальних провадженнях. Висвітлено процесуальний порядок досудового розслідування жорстокого поводження із тваринами, зокрема, охарактеризовано проведення типових слідчих (розшукових) дій. Здійснено аналіз міжнародного досвіду інституту захисту тварин від жорстокого поводження; запропоновано шляхи його впровадження в практичну діяльність вітчизняних органів досудового розслідування. Призначений для працівників органів досудового розслідування, оперативних працівників, працівників органів прокуратури, інших уповноважених органів, а також викладачів, науковців, курсантів, студентів, слухачів, ад'юнктів, аспірантів та докторантів.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1. ІНСТИТУТ ЗАХИСТУ ТВАРИН ВІД ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ: АНАЛІЗ ПОЛОЖЕНЬ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ	5
2. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЯВІВ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ, ТА ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ ЦИХ ФАКТІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ	23
2.1. Криміналістична характеристика проявів жорстокого поведіння з тваринами	23
2.2. Особливості доказування у кримінальних провадженнях	28
3. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ ІЗ ТВАРИНАМИ. ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ...	35
4. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ІНСТИТУТУ ЗАХИСТУ ТВАРИН ВІД ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ	44
4.1 Міжнародно-правова конвенційна база захисту тварин від жорстокого поведіння	44
4.2 Зарубіжний досвід правової охорони тварин від жорстокого поведіння	54
ВИСНОВКИ	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	70

ВСТУП

З набуттям тваринами нового статусу, усе більшої уваги привертає питання щодо їх охорони та захисту від жорстокого поводження. Людське суспільство розглядає тварин не тільки як власність, але і як членів родин, розумних істот, що мають стійку емоційну прив'язаність до людей та залежність від них. З огляду на це, законодавство, з метою забезпечення охорони тварин та захисту їх від жорстокого поводження, постійно змінюється та удосконалюється.

Прийняття міжнародних правових актів у сфері захисту тварин послужило каталізатором для відповідних зрушень у законотворчому процесі України. 21 лютого 2006 р. було прийнято Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження», що стало надзвичайно важливим кроком у соціально-правовому полі України, який свідчить про суттєві зрушення у менталітеті українців. Суспільна небезпека жорстокого поводження з тваринами (стаття 299 КК України) передусім полягає не тільки у тому, що жорстокість відносно тварин завдає їм шкоди, але й у тому, що вона виступає джерелом інших кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я людини. Слідча та судова практика свідчить, що багато з тих осіб, які вчинили тяжкі злочини проти життя та здоров'я людини, починали зі знущання над тваринами. Факти цинічної наруги, фізичного насильства не тільки негативно позначаються на психіці людей, особливо дітей і підлітків на певних аспектах формування їх моральної поведінки, а й розглядаються як дії, якими спричиняється шкода певній сфері морально-правових засад суспільства. Обов'язок держави полягає в захисті представників тваринного світу, забезпеченні гуманного, цивілізованого ставлення до них. Цій меті значною мірою відповідає ст. 299 КК України, положення якої містять кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами.

У відповідності до звітності Державної судової адміністрації України щорічний приріст облікованих кримінальних правопорушень за ст. 299 КК України з 70 у 2015 році до 223 лише за вісім місяців 2022 року. Відповідно, у суспільстві є потреба у особливій нормативно-правовій регламентації відносин, спрямованих на захист тварин, що буде сприяти захисту громадської моральності.

1. ІНСТИТУТ ЗАХИСТУ ТВАРИН ВІД ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ: АНАЛІЗ ПОЛОЖЕНЬ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Дослідження положень чинного законодавства України, в яких знаходить вияв інститут захисту тварин від жорстокого поводження, зумовлює їх аналіз у таких основних напрямках: аналіз визначеного законом понятійно-категоріального апарату інституту захисту тварин від жорстокого поводження; кримінально-правовий аналіз складу злочину, передбаченого ст. 299 КК, та слідчо-судової практики; відмежування складу злочину, передбаченого ст. 299 КК, від складів адміністративних правопорушень та його розмежування із суміжними складами кримінальних правопорушень; дослідження нормативної визначеності заходів кримінально-правового характеру та особливостей їх застосування за жорстоке поводження з тваринами; виявлення недоліків судової практики та формулювання рекомендацій щодо застосування ст. 299 КК.

Розглянемо далі основні положення, покладені в підґрунтя цього підходу, що організовують межі можливих аспектів дослідження інституту захисту тварин від жорстокого поводження.

Щодо понятійно-категоріального апарату захисту тварин від жорстокого поводження.

Положення Закону України «Про тваринний світ» декларують, що тваринний світ є одним з компонентів навколишнього природного середовища, національним багатством України, джерелом духовного та естетичного збагачення і виховання людей, об'єктом наукових досліджень, а також важливою базою для одержання промислової і лікарської сировини, харчових продуктів та інших матеріальних цінностей.

Об'єктами тваринного світу, на які поширюється дія цього Закону, є: дикі тварини – хордові, в тому числі хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби та інші) і безхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі та інші) в усьому їх видовому і популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо), які перебувають у стані природної волі, утримуються у напіввільних умовах чи в неволі; частини диких тварин (роги, шкіра тощо); продукти життєдіяльності диких тварин (мед, віск тощо).

В інтересах нинішнього і майбутніх поколінь в Україні за участю підприємств, установ, організацій і громадян здійснюються заходи

щодо охорони, науково обґрунтованого, невиснажливого використання і відтворення об'єктів тваринного світу¹.

Відповідно до положень *Європейської конвенції «Про захист домашніх тварин»* ніхто не повинен спричиняти для домашньої тварини непотрібного болю, страждання або пригнічення².

Згідно зі ст. 4, ч. 2 ст. 18 *Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження»* жорстоке поводження з тваринами є несумісним з вимогами моральності та гуманності, спричиняє моральну шкоду людині; забороняється вчинення дій, що суперечать принципам захисту тварин від жорстокого поводження; за жорстоке поводження з тваринами настає відповідальність визначена законом України³.

Положення *Європейської конвенції про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей* засвідчують, що «тварина», якщо інше не зазначене, означає будь-яку живу хребетну тварину, що не належить до людського роду, включаючи непаразитуючі та/або відтворюючі личинкові форми, за винятком інших зародкових чи ембріональних форм⁴.

У Законі України *«Про захист тварин від жорстокого поводження»* терміни, які зумовлюють тлумачення під час здійснення правової оцінки дій, що суперечать принципам захисту тварин від жорстокого поводження, вживаються в такому значенні:

тварини – біологічні об'єкти, що відносяться до фауни: сільськогосподарські, домашні, дикі, у тому числі домашня і дика птиця, хутрові, лабораторні, зоопаркові, циркові;

сільськогосподарські тварини – тварини, що утримуються та розводяться людиною для отримання продуктів і сировини тваринного походження;

домашні тварини – собаки, коти та інші тварини, що протягом тривалого історичного періоду традиційно утримуються і розводяться людиною, а також тварини видів чи порід, штучно виведених людиною для задоволення естетичних потреб і потреб у спілкуванні, що, як правило, не мають життєздатних диких популяцій, які складаються з

¹ Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 р. № 2894-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_137#Text.

² Європейська конвенція про захист домашніх тварин : міжнародний документ, ратифікований Законом України № 578-VII від 18.09.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a15#Text.

³ Про захист тварин від жорсткого поводження : Закон України від 21.02.2006 № 3447-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text>.

⁴ Європейська конвенція про захист хребетних тварин (Страсбург, 18 березня 1986 р.) : міжнародний документ. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_137#Text.

особин з аналогічними морфологічними ознаками, та існують тривалий час у їх природному ареалі;

дикі тварини – тварини, природним середовищем існування яких є дика природа, у тому числі ті, які перебувають у неволі чи напіввільних умовах;

безпритульні тварини – домашні тварини, що залишилися без догляду людини або утворили напіввільні угруповання, здатні розмножуватися поза контролем людини;

жорстоке поводження з тваринами – знущання над тваринами, у тому числі безпритульними, що спричинило їх мучення, завдало їм фізичного болю, страждань, у тому числі спричинило тілесні ушкодження, каліцтво чи загибель, нацьковування тварин одна на одну та на інших тварин, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів, залишення тварин напризволяще, а також інші порушення правил утримання, поводження та транспортування тварин⁵.

З огляду на те, що за жорстоке поводження з тваринами може настати кримінальна або адміністративна відповідальність, наведене загальне законодавче визначення поняття жорстокого поводження з тваринами зумовлює свого уточнення, з урахуванням відповідної галузевої приналежності.

Зокрема, *жорстоке поводження з тваринами, наслідком якого є кримінальна відповідальність за ст. 299 КК*, – це: 1) знущання над будь-якими хребетними тваринами, у тому числі безпритульними, пасивним або активним способом, що завдає їм фізичного болю, страждань та заподіює тілесні ушкодження, каліцтво чи загибель; 2) нацьковування тварин одна на одну та на інших тварин, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів, внаслідок яких, як правило, також можуть бути спричинені тілесні ушкодження, каліцтво чи загибель тварини; 3) порушення правил транспортування тварин, якщо такі дії призвели до тілесних ушкоджень, каліцтва чи загибелі тварини; 4) пропаганда, публічні заклики до вчинення дій, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами, або поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій.

Правила транспортування тварин – це система нормативно закріплених вимог щодо перевезення тварин авіаційним, автомобільним, залізничним, морським та річковим транспортом. Основні вимоги щодо перевезення тварин авіаційним, автомобільним,

⁵ Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21.02.2016 № 3447-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text>.

залізничним, морським та річковим транспортом передбачені *правилами транспортування тварин*.

Згідно з цими *правилами*, транспортування тварин – це перевезення тварин, що здійснюється одним або кількома транспортними засобами, а також пов'язані з ним операції, включаючи завантаження (вивантаження), перезавантаження і відпочинок в місцях зупинки, до моменту вивантаження тварин за місцем призначення⁶.

Жорстоке поводження з тваринами, наслідком якого є адміністративна відповідальність (ст. 89 КУпАП), – це: 1) знущання над будь-якими тваринами, у тому числі безпритульними, що спричинило їх мучення, завдало їм фізичного болю, страждань, але не заподіяло тілесних ушкоджень, каліцтва чи їх загибелі; 2) залишення тварин напризволяще, а також інші порушення правил утримання, поводження та транспортування тварин, крім правил, передбачених ст. 85, 87–88-2, 154 КУпАП, наслідком яких не є спричинення тілесних ушкоджень, каліцтва чи загибель тварини.

Щодо кримінально-правового аналізу складу жорстокого поводження з тваринами (ст. 299 КК) та наявної слідчо-судової практики.

Родовим (видовим) об'єктом цього злочину є моральність. **Основний безпосередній об'єкт злочину** – моральні засади суспільства в частині гуманного ставлення людей до тварин. Жорстоке поводження з тваринами є несумісним з вимогами моральності та гуманності, спричиняє моральну шкоду людині. Небезпека злочину полягає в тому, що жорстокість, виявлена щодо тварин, стає нормою поведінки, поширюється і на взаємини з людьми, відіграє негативну роль у етичному, культурному та екологічному вихованні громадян (повнолітніх та неповнолітніх осіб)⁷. Тому **додатковим обов'язковим об'єктом** злочину, передбаченого ч. 2 ст. 299 КК, є психічне здоров'я та морально-психічний розвиток малолітніх та неповнолітніх осіб. *Предметом злочину* – тварини, що належать до будь-яких хребетних; матеріали із закликами до жорстокого поводження із тваринами або їх нацьковування одна на одну чи на інших тварин.

Хребетні – це здатні рухатися і відчувати живі організми, які мають спинний хребет, утворений ланцюгом кісток або хрящів, що йде вздовж спини і містить у собі спинний мозок. До них належать риби, птахи сухопутні істоти. Предметом аналізованого злочину можуть

⁶ Правила транспортування тварин : постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2011 № 1402. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-2011-%D0%BF#Text>.

⁷ Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 2. Луганськ : видавництво «Елтон-2», 2012. С. 181.

бути як дорослі особини, так і молодняк домашні (кіт собака), дикі (вовк, лисиця, орел) сільськогосподарські (корова, кінь) тварини. Не мають кримінальне правового значення наявність чи відсутність у таких тварин господарів, їх перебування в стані природної свободи чи в неволі господарське призначення стан організму тощо. Злочин може вчинятися як стосовно тварин які перебувають у власності винного так і будь-яких інших власників, у тому числі стосовно тварин, які є безпритульними, безгосподарними, дикими. *Матеріали із закликами до відповідної поведінки* – будь-яка інформація та її матеріальні носії у будь-якій формі (друкована продукція, аудіо- та відеоматеріали у вигляді текстів зображень, цифрових файлів). Вказані матеріали можуть існувати як предмети (книжки, журнали, листівки, фото, диски, флеш-пам'ять та інші носії електронної інформації), так і у віртуальній (файли, що зберігаються у хмарних сховищах, на поштових сервісах). Визначальним для віднесення таких матеріалів до предмета аналізованого злочину, є їх зміст – вони містять заклики до жорстокого поводження із тваринами або їх нацьковування одна на одну чи на інших тварин⁸.

Об'єктивна сторона злочину характеризується суспільно небезпечним діянням, що альтернативно може виражатись в одній з таких форм:

- 1) жорстоке поводження з тваринами;
- 2) порушення правил транспортування тварин;
- 3) нацьковування тварин одна на одну чи інших тварин;
- 4) пропаганда, вчинення діянь, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами;
- 5) публічні заклики до вчинення діянь, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами;
- 6) поширення матеріалів із закликами до жорстокого поводження із тваринами або їх нацьковування одна на одну чи на інших тварин.

Жорстоке поводження з тваринами означає знущання над тваринами, що спричинило їх мучення, завдало їм фізичного болю або страждань шляхом пасивної (залишення напризволяще без їжі та води) або активної поведінки винного (нанесення ударів та заподіяння ушкоджень).

Жорстоке поводження з тваринами у формі порушення правил транспортування тварин – це: а) невчинення повністю дій, які особа зобов'язана і могла виконати під час перевезення тварин авіаційним,

⁸ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 952-953.

автомобільним, залізничним, морським та річковим транспортом; б) вчинення частини дій, які особа зобов'язана і могла вчинити під час перевезення тварин авіаційним, автомобільним, залізничним, морським та річковим транспортом, чи виконання їх неналежно; в) виконання дій, які заборонені правилами транспортування тварин (п. 11, 15, пп.11 абз. 1 п. 37, п. 47)⁹.

Жорстоке поводження з тваринами у формі нацьковування тварин одна на одну – це дії, спрямовані на те, щоб примусити битися, кусатися, іншим чином змагатися тваринам між собою¹⁰.

Пропагандою вчинення діянь, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами, є виступ із закликом чи роз'ясненням, змістом якого є те, ніби жорстоке поводження з тваринами – це добрі, доцільні, гуманні, вигідні або вимушені діяння, спрямовані на досягнення суспільно корисних цілей, та відповідальності за прояви жорстокого поводження з тваринами через це не буде.

Публічні заклики до вчинення діянь, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами, полягають у хоча б одному відкритому зверненні до невизначеного кола осіб, у якому висловлюються прохання, пропозиції до жорстокого поводження з тваринами. Публічність закликів передбачає можливість ознайомитися з відповідною інформацією будь-якою особою, зокрема під час зібрань чи інших масових заходів, оприлюднення інформації у місцях, де може перебувати будь-хто. *Поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій* – дії, які полягають у доведенні змісту відповідних матеріалів до невизначеної кількості людей або певного кола осіб (вивішування плакатів, роздача друкованої продукції чи електронних носіїв інформації, розсилання листів звичайною чи електронною поштою тощо)¹¹.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину, який полягає у вчиненні перших з двох вказаних діянь (*жорстоке поводження з тваринами та порушення правил транспортування тварин*), є наслідки – тілесні ушкодження, каліцтво чи загибель тварини. *Тілесні ушкодження тварини* – порушення анатомічної цілісності або фізіологічної функції органів і тканин тіла тварини, що виникає внаслідок дії одного чи декількох зовнішніх ушкоджуючих чинників. *Каліцтво тварини* – тілесне ушкодження, що призвело до

⁹ Правила транспортування тварин : постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2011 р. № 1402. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-2011-%D0%BF#Text>.

¹⁰ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 953.

¹¹ Там само.

втрати будь-якого органу або частини тіла тварини та/або до втрати фізіологічної функції органу тварини (втрата кінцівки, пошкодження шкірного покриву, припинення лактації, порушення нормальної діяльності інших органів та систем організму тварини). *Загибель тварини* – це її смерть унаслідок жорстокого поводження¹². Склад злочину у цих формах є матеріальним. Він визнається *закінченим з моменту* настання будь-якого із зазначених наслідків.

В інших визначених законом формах (*нацьковування тварин одна на одну чи інших тварин; пропаганда або публічні заклики до вчинення діянь, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами; поширення матеріалів із закликами до жорстокого поводження із тваринами або їх нацьковування одна на одну чи на інших тварин*) склад цього злочину є формальним. Він визнається *закінченим з моменту* вчинення будь-якого із зазначених діянь.

Суб'єкт злочину є загальним – фізична, осудна особа, яка досягла 14-річного віку (ч. 2 ст. 22 КК).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим або непрямым умислом.

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину у формі нацьковуванні тварин одна на одну чи на інших тварин є *хуліганський або корисливий мотив* (він визначений альтернативно). В інших формах злочину хуліганський або корисливий мотив є факультативною ознакою суб'єктивної сторони злочину.

Хуліганський мотив означає вчинення нацьковування тварин внаслідок явної неповаги до суспільства, тобто нехтування загальнолюдськими правилами співжиття і нормами моралі, а так само без будь-якої причини чи з використанням малозначного приводу жорстоко поводить з твариною (тваринами). Вказана неповага має бути явною. Це означає, що вона є очевидною, безсумнівною як для винного, та і для очевидців його дій. Нацьковування тварин з хуліганських мотивів може мати місце у побутових умовах: на подвір'ї, у будинку, у спеціальних вольєрах для тримання тварин та ін. Цей злочин визнається вчиненим з хуліганських мотивів, коли знущання над хребетними тваринами відбувається публічно, тобто в присутності інших осіб. При цьому, жорстоке поводження з тваринами у формі нацьковування тварин одна на одну чи інших тварин, яке грубо порушувало громадський порядок і було обумовлене явною неповагою

¹² Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21.02.2016 № 3447-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text>; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 953.

до суспільства, повністю охоплюється диспозицією ч. 1 ст. 299 КК і додаткової кваліфікації за ст. 296 КК не потребує. Якщо мотивом вчинення злочину була помста людині (наприклад, вбивство корови сусіда), а внаслідок злочину заподіяно ще й матеріальну шкоду у великому розмірі потерпілому, дії винного мають кваліфікуватися за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 194 КК та 299 КК¹³.

Жорстоке поводження з тваринами в інших передбачених законом формах, вчинене до або після грубого порушення громадського порядку, обумовленого явною неповагою до суспільства, зумовлює кваліфікацію дій винного за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених відповідною частиною ст. 296 та ст. 299 КК. Так, *ОСОБА_2, проявляючи особливу зухвалість, з метою самоствердитися за рахунок завдання фізичного болю, що виразилося в ігноруванні загальновизнаних правил поведінки в суспільстві, нахабному поводженні та прояві грубої сили, використовуючи зауваження ОСОБА_3 в свою адресу в якості малозначного приводу, наніс ОСОБА_3 не менше двох ударів по тілу тим самим завдавши останньому фізичного болю. При цьому, ОСОБА_2, грубо порушуючи суспільні відносини, що забезпечують загальноприйняті моральні принципи, щодо поводження з тваринами, вихопив з рук ОСОБА_3 поводок із собакою по кличці «Бос» породи йоркширський тер'єр, обкрутив ним свою праву руку та підняв собаку до середини свого тулуба, а потім почав нею розмахувати, вдаривши по тулубу себе та декілька разів ОСОБА_3. Згідно висновку експерта № 16647 від 15.08.2022 у собаки виявлені ушкодження у вигляді закритої черепно-мозкової травми, що належать до ушкоджень середньої тяжкості. ОСОБА_2 визнана винним у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 296, ч. 1 ст. 299 КК України*¹⁴.

Корисливий мотив означає прагнення отримати матеріальну вигоду від нацьковування тварин, зокрема, при організації боїв між тваринами¹⁵.

Не утворює складу цього злочину знищення шкідників сільськогосподарського виробництва, заразних та бездоглядних

¹³ Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 2. Луганськ : видавництво «Елтон-2», 2012. С. 183.

¹⁴ Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 14.09.2022 по справі № 359/5772/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106315852>.

¹⁵ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 954.

тварин з дотриманням нормативних вимог, а також використання тварин для проведення медичних експериментів та досліджень у спеціальних медичних та інших установах, які мають на це право¹⁶.

Кваліфікуючі ознаки жорстокого поводження з тваринами:

– **ч. 2 ст. 299** – *вчинення злочину у присутності малолітнього або неповнолітнього, тобто особи, яка не досягла, відповідно, 14- або 18-річного віку (ч. 1 ст. 31 та 32 ЦК).*

Особливо кваліфікуючі ознаки жорстокого поводження з тваринами:

– **ч. 3 ст. 299** – *вчинення злочину з особливою жорстокістю або щодо двох і більше тварин, або повторно, або групою осіб, або вчинені активним способом, або насильницькі дії щодо тварини, спрямовані на задоволення статевої пристрасті.* Ця особливо кваліфікована ознака має місце у випадку вчинення дій, передбачених частинами першою або другою цієї статті;

– **ч. 4 ст. 299** – *вчинення злочину з метою створення зображень, творів, кіно-, відео-, аудіопродукції, або збут чи поширення зображень, творів, кіно-, відео-, аудіопродукції, що пропагують жорстоке поводження з тваринам.* Ця особливо кваліфікована ознака має місце у випадку вчинення дій, передбачених частинами першою, другою або третьою цієї статті.

Жорстоке поводження з тваринами визнається вчиненням з **особливою жорстокістю**, якщо винний, вчиняючи діяння, передбачені ч. 1 і 2 цієї статті, усвідомлював, що завдав тварині (тваринам) *особливих* фізичних страждань, шляхом заподіяння великої кількості тілесних ушкоджень, тортур, мордування, особливого тривалого мучення, в тому числі з використанням вогню, струму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, яка завдає нестерпного болю, а також якщо воно було поєднане із глумлінням над трупом тварини (тварин). Цей кваліфікований вид жорстокого поводження з тваринами полягає у *особливо безжальному поводженні* з твариною, *тривалому за часом* впливі на неї з метою отримання хворобливого самозадоволення від спостереження за особливими фізичними стражданнями тварини¹⁷.

Проявом жорстокого поводження з тваринами вчиненням з особливою жорстокістю слідчо-судова практика визнає, зокрема випадки перерізання ножом горла собаці (яремної артерії та вени),

¹⁶ Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 2. Луганськ : видавництво «Елтон-2», 2012. С. 183.

¹⁷ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 954.

внаслідок чого тварина відчуває істотний біль та страждання, оскільки не отримує кисень та вмирає поступово від крововтрати протягом 2–5 хвилин¹⁸. Інший приклад. ОСОБА_2 разом з ОСОБА_1, підвисив собаку за задню праву лапу, прив'язавши до дерев'яної рейки з наміром зняти шкіру та розчленувати. З цією метою ОСОБА_1 виніс з будинку кухонний ніж та дав ОСОБА_2, свідомо і достовірно знаючи про те, що вони заподіють особливий фізичний біль і страждання, почав ножом знімати з задньої правої лапи собаки шкіру, а ОСОБА_1 її тримав, так як собака був живий, виривався та скаржився. Своїми злочинними діями ОСОБА_2 та ОСОБА_1 заподіяли собаці ушкодження, несумісні з життям, що призвело до болісної смерті собаки¹⁹.

Жорстоке поводження **щодо двох чи більше тварин** наявне у разі, якщо наслідки цього злочину (тілесні ушкодження, каліцтво, загибель) щодо кількох тварин або їх невизначеної кількості настають в результаті вчинення одного і того самого діяння – одиничного продовженого злочину, який складається з ряду тотожних дій, об'єднаних єдиним умислом винного спрямованим на досягнення єдиної злочинної мети.

Наявність цієї особливо кваліфікуючої ознаки дає підставу окремим дослідникам вважати, що за ч. 1 ст. 299, не може наставати відповідальність за нацьковування тварин одна на одну – такі дії завжди мають кваліфікуватися за ч. 3 ст. 299, оскільки нацьковування передбачає наявність принаймні двох тварин²⁰. Вочевидь з такою позицією можна погодитися у тих випадках, коли в результаті нацьковування тварин одна на одну, кожній з них заподіюються тілесні ушкодження, каліцтво або їх загибель. Водночас заподіяння будь-якого одного зі вказаних наслідків лише одній тварини в результаті нацьковування одна на одну, уявляється, що зумовлюють кваліфікацію діяння за ч. 1 ст. 299 КК, а не за ч. 3 цієї статті. Показовим з цього приводу є такий приклад судової практики. Так, ОСОБА_4, діючи за попередньою змовою з ОСОБА_2, з хуліганських мотивів, діючи аморально та негуманно по відношенню до оточуючих, маючи намір, спрямований на заподіяння фізичного болю та страждань тваринам, які належать до хребетних, нацькували власних бійцівських собак

¹⁸ Вирок Коростишівського районного суду Житомирської області від 22. 09.2022 по справі № 935/399/21 URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106405471>.

¹⁹ Вирок Доманівського районного суду Миколаївської області від 23.05.2019 по справі № 475/722/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81920913>.

²⁰ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 954.

породи «Пітбультер'єр», за кличками «Ніка» та «Вайт», на безпритульну собаку по кличці «Лохматка», шляхом надання команди про напад, спустивши, при цьому, зазначених собак з повідків. Отримавши від ОСОБА_4 та ОСОБА_2 вказані команди, собаки «Ніка» та «Вайт» накинулись на собаку по кличці «Лохматка» та почали спричиняти їй численні укуси тіла, чим заподіяли останній тілесні ушкодження у вигляді глибоких рваних ран м'яких тканин стегон та нижньої поверхні шиї, які, згідно висновку лікаря-гістолога, відносяться до категорії тяжких тілесних ушкоджень. Вказані тілесні ушкодження спричинили собаці по кличці «Лохматка» несумісні із життям зміни в її організмі. Від отриманих тілесних ушкоджень, не виходячи зі стану глибокого шоку, собака по кличці «Лохматка», загинула у приміщенні ветеринарної клініки. ОСОБА_3 та ОСОБА_4 визнані винними у скоєні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 299 КК України²¹.

Подібним чином, уявляється, що мають оцінюватися випадки вчинення цього злочину у формі порушення правил транспортування кількох тварин авіаційним, автомобільним, залізничним, морським та річковим транспортом, якщо порушення таких правил призвели до тілесних ушкоджень, каліцтва чи загибелі однієї або декількох тварин. Оскільки перевезенню підлягає, як правило, певна кількість тварин, то не виключено, що у випадку порушення правил їх транспортування, вказані наслідки можуть настати як щодо однієї, так і щодо двох або більше тварин. У зв'язку з цим, відповідальність винного залежно від наявності таких наслідків щодо однієї або декількох тварин може настати як за ч. 1, так і за ч. 3 ст. 299 КК.

Жорстоке поводження з тваринами, вчинене **повторно**, має місце у випадках, коли особа раніше вже вчиняла злочин, передбачений однією з частин ст. 299 КК. Під час кваліфікації діянь, передбачених ст. 299 КК, за ознакою **повторності** слід виходити з того, що: а) суб'єкт злочину одноособово або у співучасті з іншими суб'єктами злочину вчинив декілька (два чи більше) самостійних одиничних злочинів; б) вчинені злочини є тотожними (тобто передбачені тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК); в) злочини вчинюються неодноразово (у різний час), тобто існує проміжок часу між вчиненням кожного з них. При цьому повторність можлива й у разі, якщо один зі злочинів було скоєно у період, коли інший вже розпочався, але ще не закінчився; г) не спливили строки давності притягнення суб'єкта до

²¹ Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 05.06.2015 по справі № 521/6436/14-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58915998>.

кримінальної відповідальності або не спливили строки давності виконання обвинувального вироку; г) не була погашена чи не була знята судимість з суб'єкта за раніше вчинений такий злочин; д) для кваліфікації повторності у цьому випадку не має значення, чи був суб'єкт засуджений за раніше вчинений злочин²². Утім визначальні обставини, що мають бути оцінені за ознакою повторності, полягають у тому, що *повторність жорстокого поводження* з тваринами матиме місце за умови: а) вчинення посягання щодо однієї і тієї ж тварини в різний час (*коли посягання не є продовжуваним*); б) жорстоке поводження з різними тваринами, коли посягання вчинюється щодо кожної з них окремо або одночасно, або в різний час²³.

Жорстоке поводження, вчинене *групою осіб*, має місце тоді, коли група з двох або більше співвиконавців діє узгоджено з метою вчинення злочину щодо однієї або декількох тварин. Для інкримінування цієї особливо кваліфікуючої ознаки не вимагається попередня змова співучасників. Узгодженість дій співучасників може виникнути безпосередньо в процесі вчинення цього злочину.

Активний спосіб жорстокого поводження з тваринами означає вчинення щодо них активних дій – нанесення ударів, застосування іншого насильства²⁴.

Насильницькі дії щодо тварини, спрямовані на задоволення статевої пристрасті, – полягають у будь-якому фізичному впливі на тварину (тварин), який викликаючи болісні відчуття, страждання та спричинення тілесних ушкоджень чи інших визначених законом наслідків, дозволяє вчинити акт зоофілії, тобто одержання винним сексуального задоволення через анальний, оральний, вагінальний або будь-який інший контакт з твариною (тваринами).

Вчиненими з *метою створення зображень, творів, кіно-, відео-, аудіопродукції* дії, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, вважаються тоді, коли вони вчинені з метою створення матеріалізованих форм писаних чи надрукованих текстів, зображень, фільмів, магнітофонних записів, комп'ютерних програм на носіях інформації, змістом яких стане жорстоке поводження з тваринами для їх демонстрації, пропаганди, поширення, збуту тощо.

Збут зображень, творів, кіно-, відео-, аудіопродукції, що пропагують жорстоке поводження з тваринами, – це будь-які оплатні або безоплатні форми реалізації (відчуження) зображень,

²² Ус О. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації : лекції. Харків : Право, 2018. С. 249–251.

²³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 954.

²⁴ Там само.

творів, кіно-, відео-, аудіопродукції, що пропагують жорстоке поводження з тваринами (дарування, продаж, позика і т. ін.)

Поширення зображень, творів, кіно-, відео-, аудіопродукції, що пропагують жорстоке поводження з тваринами – це їх розповсюдження будь-яким способом.

Щодо відмежування складу злочину, передбаченого ст. 299 КК, від складів адміністративних правопорушень та його розмежування із суміжними складами кримінальних правопорушень.

Злочин, передбачений ст. 299 КК, слід відмежовувати від ст. 89 КУпАП, яка, як вже зазначалось, передбачає адміністративну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами. Окремі вітчизняні дослідники зазначають, що відмінність зазначеного злочину і правопорушення повинна залежати від характеру та ступеня суспільної небезпечності, а також спрямованості умислу винного, мотивів, цілей та обставин учиненого діяння²⁵. Вочевидь, що це дійсно так. Однак, визначальна відмінність ст. 299 КК від ст. 89 КУпАП полягає в тому, що кримінально-каране жорстоке поводження з тваринами зумовлює, *по-перше*, настання визначених законом наслідків у вигляді тілесних ушкоджень, каліцтва або загибелі тварини, а, *по-друге*, характеризується додатково можливими обов'язковими ознаками об'єктивної та суб'єктивної сторони кримінально-протиправного діяння, які відсутні у складі відповідного адміністративного правопорушення. До таких ознак належать:

- нацьковування тварин одна на одну чи інших тварин з хуліганських або корисливих мотивів;
- пропаганда, вчинення діянь, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами;
- публічні заклики до вчинення діянь, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами;
- поширення матеріалів із закликами до жорстокого поводження із тваринами або їх нацьковування одна на одну чи на інших тварини;
- знущання над тваринами в присутності малолітніх осіб;
- особливо жорстокий спосіб поводження з тваринами;
- насильницькі дії щодо тварини, спрямовані на задоволення статевої пристрасті тощо.

Злочин, передбачений ст. 299 КК, слід також відмежовувати від суміжних складів кримінальних правопорушень, зокрема від

²⁵ Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 2. Луганськ : видавництво «Елтон-2», 2012. С. 183.

незаконного полювання (ст. 248 КК), у процесі якого можуть застосовуватися заборонені знаряддя і способи (наприклад, під час масового знищення звірів, птахів чи інших видів тваринного світу), використання яких спричиняє каліцтво тварин, тяжкі фізичні страждання або їх загибель. Аналіз спеціальної літератури дозволяє стверджувати, що в процесі такого розмежування слід виходити з наступного:

– найперша відмінність жорстокого поводження з тваринами від незаконного полювання – в об’єкті складів кримінальних правопорушень, оскільки сфери суспільних відносин, що ставляться під охорону, є різними;

– предметом жорстокого поводження тваринами законодавець визначив хребетних тварин (риби, птахи, сухопутні істоти), незалежно від наявності чи відсутності у таких тварин господарів, їх перебування в стані природної свободи чи в неволі, господарського призначення, стану організму тощо, тоді як предмет незаконного полювання – дикі звірі, птахи та інші тварини (наприклад, плазуни), які є живими, охороняються законом і перебувають у стані природної волі або утримуються в напіввільних умовах у межах мисливських угідь;

– при відмежуванні жорстокого поводження з тваринами від незаконного полювання, вчиненого забороненими знаряддями або способами чи з використанням транспортного засобу, необхідно встановити, чи мала місце така ознака об’єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 299 КК, як жорстокий або особливо жорстокий спосіб поводження з тваринами чи ознака суб’єктивної сторони – хуліганський мотив. У разі їх наявності вчинене діяння необхідно кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень²⁶.

Щодо нормативної визначеності заходів кримінально-правового характеру та особливостей їх застосування за жорстоке поводження з тваринами.

Порушення кримінально-правових заборон, передбачених ст. 299 КК, зумовлює реалізацію низки різних за ступенем своєї суворості заходів кримінально-правового характеру. Провідне місце серед них посідає покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк. Негативним наслідком вчинення цього злочину, з огляду на те, що це умисне протиправне посягання, за яке у його

²⁶ Головка І. А. Відмежування жорстокого поводження з тваринами від незаконного полювання. *Часопис Хмельницького університету управління та права : університетські наукові записки*. 2008. № 3. С. 271; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 847, 850.

відповідних санкціях альтернативно передбачено основне покарання у виді позбавлення волі, є також спеціальна конфіскація.

Зміст ч. 1–4 ст. 299 КК засвідчує, що у санкціях відповідних частин цієї статті, наслідком різних форм жорстокого поводження з тваринами одночасно з покаранням у вигляді позбавлення волі на певний строк є також обов'язкова *конфіскації тварини*. У такому вигляді законодавча конструкція санкцій ч. 1–4 цієї статті створює суттєві не виправдані складнощі для індивідуалізації кримінальної відповідальності у випадку вчинення посягання. Рій у тім, що такого виду додаткового або основного покарання як *конфіскація тварини* у Загальній частині КК не існує і не існувало раніше (ст. 51 КК). Якщо у цьому випадку йдеться безпосередньо про спеціальну конфіскацію як про інший захід кримінально-правового характеру, що з великою ймовірністю логічно впливає зі змісту ст. 96-1 КК, то подібна її нормативна визначеність виглядає не виправданою, оскільки загальні положення щодо спеціальної конфіскації та правил її застосування вже врегульовані у ст. 96-1 і 96-2 КК. У зв'язку з цим, вказівка на них ще й у санкціях окремих статей Особливої частини КК, у тому числі у відповідних санкціях ч. 1–4 ст. 299 КК, не лише вносить плутанину у правозастосовну діяльність, але й порушує принцип економії нормативного матеріалу.

Щодо недоліків судової практики та рекомендацій щодо застосування ст. 299 КК.

Однією з особливо кваліфікуючих ознак жорстокого поводження з тваринами є *активний спосіб* вчинення посягання. Наявність цієї особливо кваліфікуючої ознаки дає підстави вважати, що за ч. 1 ст. 299 КК не може наставати відповідальність у наведеному *вище прикладі судової практики з приводу спричинення тварині ушкоджень у вигляді закритої черепно-мозкової травми, що належать до ушкоджень середньої тяжкості, одночасно з грубим порушенням громадського порядку – ч. 1 ст. 296 КК*. Такі дії мають кваліфікуватися за ч. 3 ст. 299 та ч. 1 ст. 296 КК, оскільки вони є яскравим прикладом активного способу жорстокого поводження з тваринами. З огляду на це, за логікою законодавця кваліфікація за ч. 1 ст. 299 КК має наставати лише жорстоке поводження з тваринами у відповідних його формах, вчинене пасивним способом, тобто лише за наявності діяння у формі бездіяльності.

У зв'язку, з цим вважаємо вірною кваліфікацію дій винного за ч. 3 ст. 299 КК – жорстоке поводження з безпритульними тваринами, що відносяться до хребетних, вчинених з хуліганських мотивів,

активним способом, що призвело до загибелі тварин за таких обставин. Так, ОСОБА_1, маючи умисел на жорстоке поводження з тваринами, що відносяться до хребетних, а саме на їх загибель, придбала в одній з аптек м. Кропивницького лікарський засіб «Ізоніазид» з метою його домішку у харчі для безпритульних собак для їх подальшого отруєння. Реалізуючи свій злочинний умисел, побачивши скупчення безпритульних собак невстановленої породи, з хуліганських мотивів, нехтуючи існуючими правилами і нормами поведінки в суспільстві в частині відношення до тварин, ОСОБА_1, почала годувати собак ковбасою, в яку заздалегідь поклала таблетки лікарського засобу «Ізоніазид», тим самим проявляючи жорстокість та винятковий цинізм, умисно, шляхом отруєння, спричинила тваринам біль та страждання, що призвели до загибелі 6 собак.²⁷

Не сприяє формуванню єдиної правозастосовної практики й нормативна визначеність у ст. 299 КК такої особливо кваліфікуючої ознаки як **особлива жорстокість** поводження з тваринами. Так, ОСОБА_1, керуючись раптово виниклим умислом направленим на жорстоке поводження з твариною, що відноситься до хребетних, вчинене із застосуванням жорстких методів, взяла безпритульну собаку на прізвисько «Джесі» та помістила її в принесений з собою поліетиленовий білий мішок. Далі підійшовши для нанесення ударів останній до дороги з бетонним покриттям. ОСОБА_1, продовжуючи реалізовувати свій умисел спрямований на жорстоке поводження з твариною, тримаючи мішок з собакою обома руками, проявляючи жорстокість з метою вбивства останньої, замахуючись із-за спини спричинила, не менше п'яти ударів мішком об бетонне покриття дороги, від чого собака почала гучно скаржитися від фізичного болю. Вказанні злочинні дії вона здійснювала в присутності малолітніх дітей і дорослих осіб, які словесно намагались припинити злочинні дії останньої, але на вимоги мешканців вона не відреагувала та продовжувала наносити удари мішком, в якому знаходилася собака, об дорогу після чого собака померла. Потім ОСОБА_1, перенесла мішок із собакою, яка не подавала вже ознак життя, до покинутого домоволодіння, будучи упевненою в тому, що собака померла, кинула її у яму із сміттям. В результаті злочинних дій ОСОБА_1 собаці згідно акту обстеження трупа тварини (собаки) заподіяні наступні тілесні ушкодження, а саме на голові тварини виявлено рани, які пробили голову зверху. Рани не сумісні з життям, тварини. Своїми умисними

²⁷ Вирок Кіровського районного суду м. Кіровограда від 19.10.2018 по справі 404/5931/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77222731>.

діями ОСОБА_1, вчинила кримінальне правопорушення передбачене ч. 3 ст. 299 КК України, тобто жорстоке поводження з тваринами, що відносяться до хребетних, у тому числі безпритульних, яке вчинене умисно та призвело до загибелі тварини з **особливою жорстокістю** у присутності малолітнього, вчинене активним способом²⁸.

З наведеного прикладу вбачається, що вказані дії винного окрім того, що вони вчинені активним способом та у присутності малолітньої особи, вчинення ще й за ознакою особливої жорстокості. Натомість, з іншого прикладу судової практики можна дійти висновку, що подібні активні дії винного кваліфікуються за відсутністю ознаки особливої жорстокості поводження з тваринами. Так, ОСОБА_2, діючи умисно, цілеспрямовано, цілковито усвідомлюючи протиправний характер своїх дій та розуміючи при цьому, що своїми діями він здійснює жорстоке поводження з твариною, котра відноситься до хребетних і призведе у подальшому до загибелі такої тварини, нехтуючи існуючими загальнолюдськими моральними правилами і нормами поведінки у суспільстві у частині відношення до тварин, взяв сокиру, яку вирішив використати в якості знаряддя злочину, а також собаку із подвір'я, після чого повів її до дерева породи «Яблунька», де прив'язав та наніс собаці ударною частиною сокири кілька ударів у ділянку потилиці, чим спричинив тілесні ушкодження, у результаті котрих настала смерть собаки. Вказані дії були кваліфіковані судом за ч. 1 ст. 299 КК, тобто за відсутності ознаки особливо жорстокого поводження з твариною, хоча й вчиненого активним способом²⁹.

Водночас в іншому випадку схожі прояви злочинної поведінки кваліфіковані судом за ч. 3 ст. 299 КК. Зокрема, у ОСОБА_10, яка перебувала в стані алкогольного сп'яніння, виник злочинний умисел спрямований на жорстоке поводження з тваринами, які відносяться до хребетних, а саме на вбивство із застосуванням жорстоких методів щодо двох собак своєї односельчанки ОСОБА_3. З метою реалізації свого злочинного умислу ОСОБА_10, перебуваючи на подвір'ї домоволодіння ОСОБА_3, підійшовши до собачої будки, біля якої була прив'язана на металевий ланцюг дворова собака по кличці «Бім» з білим окрасом шерсті, віком біля 3 років, використовуючи в якості знаряддя злочину невстановлений досудовим слідством предмет, наніс декілька ударів по голові та тілу собаки. Згідно протоколу розтину трупа тварини та звіту про результати дослідження

²⁸ Вирок Софіївського районного суду Дніпропетровської області від 18.12.2018 по справі № 193/1178/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78848667>.

²⁹ Вирок Сколівського районного суду Львівської області від 21.01.2019 по справі № 453/1534/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79319131>.

патологічного (біологічного) матеріалу, смерть собаки наступила з причини крововиливу в головний мозок, внаслідок нанесених травм тупим предметом. Вказані дії обвинуваченого ОСОБА_10 органом досудового розслідування та судом кваліфіковані за ч. 3 ст. 299 КК України, як жорстоке поводження з тваринами, що відносяться до хребетних, що вчинене умисно та призвело до загибелі тварини, вчинене з особливою жорстокістю³⁰.

У зв'язку з цим, кваліфікація жорстокого поводження з тваринами за ознакою **особливої жорстокості** зумовлює належне мотивування у матеріалах кримінального провадження висновку про те, чому встановлені досудовим розслідування або судом дії належать або навпаки не належать до дій, вчинених з особливою жорстокістю. З вказаних прикладів судової практики простежити таке мотивування не представилося можливим, що навряд чи є припустимим. Тому пропонуємо під час встановлення цієї особливо кваліфікуючої ознаки враховувати, що жорстоке поводження з тваринами визнається вчиненим з **особливою жорстокістю**, якщо винний, вчиняючи діяння, передбачені ч. 1 і 2 цієї статті, усвідомлював, що завдав тварині (тваринам) **особливих** фізичних страждань, шляхом заподіяння великої кількості тілесних ушкоджень, тортур, мордування, особливого тривалого мучення, в тому числі з використанням вогню, струму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, яка завдає нестерпного болю, а також якщо воно було поєднане із глумлінням над трупом тварини.

³⁰ Вирок Мураванокориловецького районного суду Вінницької області від 15.02.2019 по справі № 139/1243/18.
URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79842765>.

2. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЯВІВ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ, ТА ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ ЦИХ ФАКТІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ

2.1. Криміналістична характеристика проявів жорстокого поводження з тваринами

За жорстоке поводження з тваринами законодавством встановлена адміністративна та кримінальна відповідальність. Основою розмежування видів відповідальності є ступінь заподіяння шкоди тварині.

Так, якщо тварина внаслідок жорстокого поводження залишилась живою та фізично неушкодженою, тобто органи та частини її тіла чи їх функції не постраждали, винна особа несе адміністративну відповідальність за статтею 89 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Якщо тварина загинула або отримала тілесні ушкодження у вигляді ран, переламів кісток, опіків або втратила частину тіла, орган або втратила його функції – особа, дії або бездіяльність якої знаходяться у причинно-наслідковому зв'язку з настанням таких наслідків, несе кримінальну відповідальність за статтею 299 Кримінального кодексу України.

Вивчення слідчо-судової практики, спеціальної літератури, звернень представників зоозахисних організацій та волонтерів за фактами жорстокого поводження з тваринами дає підстави виокремити **наступні прояви злочинної поведінки** у цій сфері.

1. *Умисні вбивства безпритульних тварин особами, які нібито беруть на себе функції контролю чисельності тварин у місті.* Правопорушники даної категорії називають себе догхантерами, оскільки їх дії частіше направлені проти собак. Скоєння ними злочинів має характер промислу, вбивства є систематичними і виглядають як полювання. Типовими знаряддями і засобами вбивств виступають пневматична зброя та отруйні препарати. Сильно діючі отруйні речовини зловмисники ховають у шматки ласощів для собак та кішок і розміщують у місцях їх появи. Від таких дій гинуть у муках не тільки безпритульні, а й домашні тварини.

Слід зазначити, що вказані дії охоплюються частиною 3 статті 299 КК України, як жорстоке поводження з тваринами, вчинене щодо двох і більше тварин, або повторно, або вчинені активним способом.

Якщо під час дослідження труп тварин експертом (лікарем ветеринаром) встановлено, що період помирання був тривалим і супроводжувався болем і стражданнями, то необхідно додавати кваліфікуючу обставину – вчинення вказаних дій з особливою жорстокістю.

Злочинці даної категорії часто намагаються виправдовувати вбивства тварин нібито соціально корисною функцією - захисту громади від агресії тварин і хвороб, що ними переносяться. Але законодавством забороняється виконання вказаної функції фізичною собою, яка не має на це спеціального дозволу. Виключенням є тільки випадки вбивства тварини під час нападу на людину, якщо такий напад створив небезпеку для її життя або здоров'я.

Так, статтею 17 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» визначено вичерпний перелік обставин, які допускають умертвіння тварин. До таких обставин віднесено наступні:

- необхідність одержання господарсько корисної продукції;
- необхідність припинення страждань тварин, якщо вони не можуть бути припинені в інший спосіб;
- необхідність регулювання чисельності диких тварин;
- необхідність умертвіння окремих тварин, які хворі на сказ чи на інші хвороби, що підлягають повідомленню, або є носіями хвороб, що підлягають повідомленню, що підтверджено відповідним документом державної установи ветеринарної медицини;
- за необхідності оборони від нападу тварини, якщо життя або здоров'я людей знаходиться в небезпеці.

Встановлено вимоги, які повинні бути дотримані при умертвінні тварин. До них віднесено наступне:

- умертвіння проводиться методами, що виключають передсмертні страждання тварин;
- приміщення, де проводиться умертвіння, повинно бути відокремлене від приміщення, де утримуються інші тварини;
- забороняється застосовувати негуманні методи умертвіння тварин, що призводять до загибелі від задушення, електричного струму, больових ін'єкцій, отруєння, курареподібних препаратів, перегріву, та інші больові методи;
- забороняється використовувати для умертвіння тварин пестициди з вмістом фосфіду цинку³¹.

³¹ Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21.02.2006 № 3447-IV, редакція від 08.08.2021 // *Відомості Верховної Ради України*. – від 07.07.2006 — 2006 р., № 27, стор. 990, стаття 230. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text>

2. *Знущення над власними та безпритульними тваринами*, що полягає в умисному заподіянні їм болю, тортур, нанесенні побоїв і мордування. Злочинна поведінка проявляється при цьому активними діями, частіше має демонстративний характер покарання тварини. Знаряддями, як правило, виступають підручні засоби і предмети (палиці, зашморги, повідки, камені тощо). Тварин б'ють, душать, скидають з висоти, топлять.

Наслідками вказаних дій можуть бути смерть або травми тварини. Необхідно зазначити, що травми отримані твариною можуть бути, як очевидні (помітні) – відкриті рвані чи різані рани, переломи кінцівок, кровотеча з вух, носу чи інших отворів, так і закриті (внутрішні) – забиття і розриви внутрішніх органів, внутрішні кровотечі, струс мозку тощо.

Слід звернути увагу, що систематично фіксуються випадки вчинення підлітками (нерідко у групах 2-3 особи) тортур над безпритульними тваринами заради розваг, демонстрації сили, відчуття домінування тощо. Процес і наслідки мордування тварин і торттури фотографуються, знімаються на відео з наступним розміщенням їх на сторінках та у закритих групах в соціальних мережах, демонструються у ТікТок і Телеграм каналах. Відзнятий матеріал, як правило, залишається на електронних носіях правопорушників, оскільки згадки звірств приносять їм патологічне задоволення від їх відтворення у пам'яті. Цей факт треба пам'ятати і використовувати під час збору доказів у рамках кримінальних проваджень.

Суб'єктом правопорушень вищезазначених різновидів (1 і 2 групи) є фізична осудна особа, яка досягла 16 років, яка безпосередньо вчиняє дії об'єктивної сторони, незалежно від того щодо власної тварини вона вчиняє ці дії, чи до чужої, чи до безпритульної.

3. *Залишення в умовах небезпеки для життя та здоров'я тварини*. Цей прояв злочинної поведінки, на відміну від інших, має вигляд бездіяльності власника тварини, який за законом зобов'язаний забезпечити належні умови утримання і догляду. Невиконання цих обов'язків розцінюється як одна з форм жорсткого поводження з твариною. Наслідком може бути стан крайньої виснаженості вихованця, хвороба та смерть.

Жорстоким поводженням слід вважати поміщення тварини у наступні небезпечні умови:

- залишення без їжі та доступу до води;
- залишення у клітках, коробках, контейнерах, що унеможливають рухи тварини;

- залишення в закритому салоні автомобіля за відсутності в ньому людини при температурі повітря більше $+20^{\circ}\text{C}$ та менше $+5^{\circ}\text{C}$;
- залишення без ветеринарної допомоги хворої або травмованої тварини;
- замурування у підвальних приміщеннях;
- залишення домашніх собак на прив'язі, довжина якої становить менше 20 метрів, або залишення сторожових собак на прив'язі, довжина якої становить менше 10 метрів;
- залишення без можливості сховатися у приміщення чи споруді, прив'язаною під дією прямого сонячного проміння при температурі повітря більше $+20^{\circ}\text{C}$ або менше 0°C .

Слід звернути увагу на те, що сам по собі факт поміщення у вищезазначені умови тварини утворює закінчений склад адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 89 Кодексу України про адміністративні правопорушення. А у разі настання негативних наслідків від цих дій у вигляді стану виснаженості тварини, хвороби або смерті, особа відповідальна за утримання тварини несе кримінальну відповідальність за статтею 299 Кримінального кодексу України.

Суб'єктом правопорушення зазначеного різновиду є фізична осудна особа, яка досягла 16 років, яка безпосередньо помістила у небезпечні умови тварину, а також власник тварини, з погодження якого було вчинено ці дії, та власник (або особа, що користується на законних підставах) приміщення, території або транспортного засобу, з погодження якого тварина опинилась у небезпечних умовах на його об'єкті.

4. *Нацьковування тварин одна на одну.* Змістом такого поводження з тваринами є активна форма дій, що свідомо спрямована на те, щоб викликати у однієї або кількох тварин бажання напасти і битися між собою. Жорстокість виражається у тому, що правопорушник усвідомлює, що результатом його дій стане агресія тварини з наступним взаємним спричиненням ушкоджень, включаючи смерть. Мотивом може бути як втіха та розваги, при нехтуванні мораллю і порядком у суспільстві (хуліганський мотив), так і отримання матеріальних благ (корисливий мотив). Місцем вчинення злочину, як правило, виступають спеціально обладнані приміщення (у підвалах, гаражах, складах тощо), майданчики для вигулу собак, але трапляються випадки нацьковування тварин і у місцях загального користування: прибудинкових територіях, парках, скверах.

Суб'єктом правопорушення зазначеного різновиду є фізична осудна особа, яка досягла 16 років, яка безпосередньо нацьковує тварину (вчиняє активні дії), а також власник тварини, з погодження якого відбувається її нацькування, та власник (особа, що користується на законних підставах, або займає) приміщення або території, який спеціально надав або облаштував свій об'єкт для проведення так званих «боїв» між тваринами.

5. *Насильницькі дії щодо тварини, спрямовані на задоволення статевої пристрасті.* Змістом такого поводження є активна форма дій у вигляді проникнення вагінальним, анальним або оральним способом у тіло тварини з метою отримання сексуального задоволення. Сексуальний потяг до тварин є хворобливим патологічним станом (парафілією), що зустрічається переважно у чоловіків, позбавлених можливості контактів із жінками, а також у хлопців в періоді статевого дозрівання, якщо їх побут пов'язаний із тісним контактом з домашніми тваринами такими, як кози, вівці, ослиці, кобили, корови. Жорстокість виражається у тому, що тварина фактично примушується до неприродного контакту, що спричиняє їй фізичний біль і моральні страждання. Проникнення зазначеними способами у тіло тварини часто супроводжується внутрішніми розривами і кровотечею, внаслідок чого настає каліцтво, хвороба та смерть.

Особливості особи правопорушника.

Правопорушники, які жорстоко поводяться з тваринами, за своєю природою боягузливі, мають сукупність важких комплексів з дитинства, накопичену агресію та ненависть до оточуючих. Ці риси призводять до формування стійкої схильності до садизму. Можливість через жорсткість до слабкої живої істоти вирішити власні проблеми, компенсувати свої невдачі або поганий настрій призводить до закономірної фіксації такої поведінки на все життя. Звичка особи демонструвати домінування через садизм над слабкими і беззахисними живими істотами поступово перетинає кордони тваринного світу та розповсюджується на людей. Жертвами такої поведінки згодом стають діти, жінки, літні люди, безпритульні тощо. Жорстокість прогресує в умовах безкарності.

Дослідження в галузі судової психіатрії, криміналістики та кримінології свідчать, що більшість серійних вбивць у дитинстві та підлітковому віці піддавали тортурам тварин, вбивали та

розчленовували їх тіла³². Такі дії викликають патологічну маніакальну залежність від необхідності повторювати епізоди вбивств для отримання задоволення.

Саме ця закономірність обумовлює необхідність звертати особливу увагу представників суспільства і правоохоронних органів на випадки жорстокого поводження з тваринами. Реєструвати такі факти, забезпечувати своєчасне розслідування і притягнення до відповідальності осіб причетних до таких злочинів.

На наше переконання, необхідно виробити практику обов'язкового призначення у справах про жорстке поводження з тваринами судової психіатричної експертизи з подальшим постановленням обвинуваченої особи на облік.

Необхідно ставити на контроль такі факти, адже особи, які виявили схильність до насильства над тваринами повинні перебувати на особливому психіатричному обліку, як схильні до агресії і вчинення насильницьких дій. Ця схильність характеризується тенденцією до прогресії, з віком трансформується до нав'язливої потреби спричиняти біль і страждання людям, вчиняти сексуальне насильство тощо.

Працівники поліції повинні налагодити дієву систему реагування на звернення представників громад, активно висвітлювати новини про факти жорстокого поводження з тваринами, про їх ефективне розслідування та невідворотність покарання винних осіб.

Такий підхід буде надихати свідків подібних злочинів діяти – захищати тварин, зупиняти жорстокі прояви поведінки, заявляти про них, давати свідчення, фіксувати та приймати активну участь у процесі доказування таких фактів.

2.2. Особливості доказування у кримінальних провадженнях

Вивчення практики розслідування фактів жорстокого поводження з тваринами, спеціальної літератури, а також звернень волонтерів і представників зоозахисних організацій дозволяє визначити наступні особливості процесу доказування.

Заявниками про факти жорстокого поводження з тваринами виступають свідки (очевидці) безпосереднього вчинення правопорушення; власники тварин, які постраждали; представники

³² Авторами дослідження «Refining the Link Between Animal Abuse and Subsequent Violence» проаналізовано поведінку сорока чотирьох серійних вбивць, у результаті чого зроблено висновки, що 73% травмували або вбивали тварин у дитинстві чи підлітковому віці до того, 55% – також катували тварин.

зоозахисних організацій; лікарі ветеринари, які надавали першу допомогу тваринам.

Під час виїзду за викликом «102» слідчо-оперативна група повинна провести наступний комплекс дій та заходів:

- прийняти заяву про факт вчинення правопорушення;
- встановити свідків та детально допитати їх про обставини події;
- встановити і затримати особу, на яку вказують як на правопорушника;
- вилучити речі і документи, які мають значення для встановлення обставин правопорушення;
- вилучити інформацію із засобів фото-, відео фіксації з об'єктів на місці події та у свідків;
- оглянути місце події з наступним вилученням тварини, що отримала ушкодження, або трупу тварини, що загинула.

Саме при виконанні останнього комплексу заходів слідчі стикаються із цілою низкою *проблем і труднощів*, оскільки виникають наступні питання: кому передати труп тварини для тимчасового відповідального зберігання, як речового доказу; як і за чий кошт транспортувати тварину і надати їй допомогу; кому передати живу тварину для утримання її (на відповідальне зберігання) до направлення матеріалів провадження до суду і постановлення вироку у справі. Учасники слідчо-оперативної групи наразі не мають можливостей вирішувати самостійно ці ключові завдання, адже існує організаційна прогалина у цій сфері.

Зберігання трупу тварини до проведення експертного дослідження з наступним похованням, ветеринарна допомога тварині, транспортування та її наступне утримання – це заходи, що потребують вироблення чіткого алгоритму вирішення на рівні адміністрації міста чи окремої громади. Крім фінансування вказаних заходів, необхідно визначити конкретні служби або посадових осіб, які будуть відповідати за виконання таких завдань. Забезпечувати участь таких служб при виїздах слідчо-оперативних груп повинен черговий чергових частин відділів поліції.

Зараз, нажаль, все залишається на розсуд, ініціативу та витрати слідчого, як старшого слідчо-оперативної групи.

Як вказувалось вище, у предмет доказування у провадженнях цієї категорії входить встановлення негативних наслідків жорстокого поводження у вигляді ушкоджень, хвороби або смерті тварини, а також причинно-наслідкового зв'язку між діями або бездіяльністю особи і

таких наслідків. Для встановлення цих фактів слідчому необхідно залучити у процес доказування спеціаліста (експерта) – лікаря ветеринара.

Саме із цим пов'язана наступна типова проблема організації процесу доказування - це обмежена кількість експертних установ, що проводять судово-ветеринарну експертизу, та акредитованих експертів цієї спеціалізації. В Україні на зараз є лише два акредитовані судово-ветеринарних експерти. Обидва експерта працюють у місті Харкові, у Національному науковому центрі «Інституті судових експертиз імені Заслуженого професора М.С. Бокаріуса».

Об'єктами судово-ветеринарної експертизи є:

- тварини живі (домашні, свійські, дикі, мисливські, зоопаркові (екзотичні));
- трупи тварин (анатомічно-цілі, фрагментовані, скелетизовані);
- сировина для ветеринарно-біологічної промисловості (ендокринна, ферментна, спеціальна, кишкова, шлункова);
- корми тваринного походження, кормові добавки;
- речові докази (послід, блювотні маси тварин тощо);
- документи (матеріали досудових розслідувань і судових справ (акти обстежень, протоколи розтину, журнал реєстрації і лікування хворих тварин тощо)).

Основними завданнями судово-ветеринарної експертизи є:

- оцінювання тяжкості спричинених пошкоджень, ступеня розладу здоров'я живих тварин, втрати їх продуктивності, оцінка своєчасності та повноти проведення лікувально-профілактичних, протиепізоотичних, санітарно-гігієнічних, карантинних заходів тощо.
- встановлення насильницької смерті внаслідок вогнепальних пошкоджень, отруєння чи інших причин;
- оцінювання своєчасності та повноти проведення заходів, передбачених чинним ветеринарним законодавством;
- дослідження фактичних даних, що мали місце під час догляду, лікування, профілактичних заходів та вибраковування тварин (своєчасність та адекватність надання ветеринарної допомоги тварині; відповідність дій фахівця вимогам ветеринарної медицини під час проведення лікувальних і профілактичних заходів);
- встановлення відповідності ветеринарних документів чинному законодавству України.

Орієнтований перелік вирішуваних питань:

- яка причина смерті тварини?
- який ступінь тяжкості спричинених ушкоджень тварини?

- який механізм утворення пошкоджень тварини?
- яка давність виникнення ушкоджень тварини, труп якої було досліджено?
- якими є ушкодження тварини, труп якої було досліджено, прижиттєвими чи посмертними?
- який причинно-наслідковий зв'язок між ушкодженнями і причиною смерті тварини, труп якої було досліджено?
- який час могла жити після отримання ушкоджень тварина, труп якої було досліджено?
- чи була здатна при житті після отриманих травм самостійно переміщуватись тварина, труп якої було досліджено?
- які ускладнення здоров'я виникла від дії нанесених травм, чи спричинили вони страждання перед смертю тварини, труп якої було досліджено?
- від якої отрути настала смерть тварини?
- яким шляхом отруту введено в організм тварини (через рот, легені, неушкоджену шкіру чи ін'єкцією) та у якому вигляді (порошок, таблетки, рідина, розчин, газ)?
- яким способом отрута могла потрапити до організму тварини (з кормом, водою, як ліки або як протиотрута)?
- яка концентрація отрути в організмі тварини?
- як швидко настала смерть тварини після введення отрути?
- якщо отруту виявлено у трупному матеріалі, чи потрапила вона в тканини після смерті тварини?
- чи пов'язана причина смерті тварини з виявленими отрутами?
- чи є виявлена отрута в організмі тварини лікарським препаратом і чи пов'язана наявність отрути з наданням ветеринарної допомоги тварині?
- чи пов'язане отруєння тварини з прийомом корму і води?
- чи свідчить характер травм про наявність дії певних (фізичних, хімічних, біологічних тощо) чинників зовнішнього середовища?
- які прижиттєві захворювання або інші чинники могли спричинити настання смерті?³³

Необхідно звернути увагу на те, що транспортувати постраждалу тварину або її труп до Харківського Наукового центру не обов'язково.

³³ Судова ветеринарна експертиза / Експертизи, офіційний сайт Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Заслуженого проф. М.С. Бокаріуса» URL: <https://www.hniise.gov.ua/14296-sudovo-veterinarna-ekspertiza.html>

Судовому експерту для проведення дослідження і формування висновків можна направити акт (протокол) патологоанатомічного розтину трупів або акт дослідження живої тварини, що проходила лікування у ветеринарній клініці. Слід зауважити на тому, що клініка для надання акту (протоколу) патологоанатомічного розтину трупів повинна мати ліцензію на проведення ветеринарної практики та спеціально обладнане приміщення для розтину, відокремлене від операційної. Відтак не у кожному місті є такі клініки, і відшукування їх відноситься до завдань слідчого і процесуальних керівників.

Важливо також звернути увагу на необхідності попередньої консультації з судовим експертом, якому планується доручити надання висновків у провадженні. Так, рекомендується до призначення експертизи довести експерту факту події, описати наявні речові докази, стан тварини та можливості надання ним висновків з урахуванням проведення розтину або лікування тварини іншим лікарем ветеринаром. Порад експерта слід дотримуватись і проконтролювати, наприклад, такі важливі деталі, як розбірливість почерку у складених у ветеринарній клініці документах, наявність дати, прізвища та ім'я лікаря, його підпису, штампу клініки тощо. У акті розтину мають бути описані та сфотографовані абсолютно всі органи, зафіксована їхня вага, розмір.

Слід підкреслити важливість допиту у якості свідка лікаря ветеринара відразу після обстеження тварини. Питання слід задати щодо часу звернення, загального стану тварини, ознак захворювання і їх причин, характеру і локалізації травм, можливого механізму їх нанесення, можливих знарядь і засобів нанесення травм, поставленого діагнозу і методів та вартості лікування тварини.

Існує судова практика (відображена у вироках у справах про жорстке поводження з тваринами) визнання і прийняття у якості доказів медичної документації, що оформлюється лікарями ветеринарами. Акту обстеження, довідок про результати обстеження, рецептів з порадами лікування і препаратами.

Так, відповідно аналізу вироків суду за 2020 рік судово-ветеринарна експертиза проводилась тільки у одній справі. У інших справах доказами виступали протоколи патологоанатомічного розтину трупа тварини, довідка про вартість обстеження і лікування тварини, висновки судово-психіатричної експертизи, показання

обвинуваченого/ної, свідків та потерпілої/го, протокол огляду місця події, серед речових доказів – знаряддя вчинення злочину³⁴.

Зазначені нами проблеми доказування на сучасному етапі дозволяє ефективно вирішувати *практика* працівників поліції (патрульних та слідчих) *тісної взаємодії* під час документування фактів злочинів з лікарями ветеринарних клінік, волонтерами, які займаються врятуванням тварин, а також представниками зоозахисних організацій у містах.

Так, ветеринарні клініки, що розміщуються на території громад, мають чергових лікарів для надання невідкладної допомоги, що надає можливість у наступному : 1) вчасне врятування тварини від смерті при тяжких травмах; 2) знеболювання тварини, вчасне умертвіння у крайніх випадках; 3) обробка ран, накладання гіпсу при зламі кісток та інші види невідкладної допомоги. Крім цього, тісна співпраця працівників поліції при документуванні злочину із лікарями ветеринарних клінік забезпечує вчасну детальну фіксацію обставин травмування тварини із зазначенням дати, часу, характеру та локалізації травм, ступінь небезпеки для життя наслідків, тощо.

Вважаємо за доцільне привести приклад ефективно організованого процесу доказування факту жорстокого поводження з твариною, що мав місце у Харкові у 2017 році.

Господарі собаки породи німецька вівчарка за прізвиськом Герда вирішили позбавитись її. Для цього вони за пляшку горілки замовили її вбивство знайомому чоловіку. Узяли її на повідець, віддали вбивці, дали йому молоток. Він пішов за риг і наніс декілька ударів по голові Герді. Це помітила сусідка і здійняла галас. Собака вирвалася, повернулася до своїх власників, забігла у квартиру, де за 15–20 хвилин померла від больового шоку.

Сусідка зателефонувала до зоозахисної організації, розповіла, що стала свідком такої жахливої події. Вона впізнала Герду, упізнала чоловіка, який її бив, і розповіла, кому належить собака. Представники зоозахисної організації прибули на місце і стали вимагати у власника, щоби він показав Герду, що з нею все гаразд, адже вважали, що вона вижила. Власник виніс труп собаки, після чого було викликано поліцію.

Слідчо-оперативна група прийняла заяву, опитала свідків події, оформила протокол огляду місця події разом з описом трупу собаки.

³⁴ Баран Є. Вироки у справах про жорстоке поводження з тваринами за 2020 рік / стаття від 5 травня 2020 року, *Юридична газета online* : всеукраїнське професійне юридичне видання URL : <https://yur-gazeta.com/golovna/viroki-u-spravah-pro-zhorstoke-povodzhennya-z-tvarinami-za-2020-rik1.html>

Вилучений як речовий доказ труп було упаковано, опечатано і актом прийняття-передання віддано на відповідальне зберігання представниці зоозахисної організації. Відповідальна особа помістила труп на зберігання у комунальне підприємство «Центр поводження з тваринами» до морозильної камери.

Після винесення постанови про призначення судово-ветеринарної експертизи відповідальна за зберігання особа (представниця зоозахисної організації) відвезла труп у Харківську державну зооветеринарну академію, де акредитований експерт провів розтин, дослідження і сформував висновки, зокрема встановив, що причиною смерті собаки стали больовий шок і внутрішні крововиливи в мозок від ударів тупим предметом, травмуюча поверхня якого аналогічна до робочої поверхні молотка.

Кримінальне провадження було направлено до суду з обвинувальним актом. За вироком суду обвинувачений отримав покарання у вигляді позбавлення волі³⁵.

³⁵ Олена Панченко. Я став свідком знущання над твариною. Розповідаємо, що треба робити і чи карають за це в Україні / інтерв'ю з Мариною Сурковою віце-президенткою Асоціації зоозахисних організацій України : опубліковане 9 лютого 2021 року у журналі «The Village», м. Київ, URL : www.the-village.com.ua/village/city/animals/307471-yak-domogtisy-pokarannya-dlya-doghanteriv

3. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ ІЗ ТВАРИНАМИ. ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

В Україні впродовж останніх років тема захисту тварин від жорстокого поводження залишається актуальною. Такі тенденції пов'язані з істотним збільшенням випадків жорстокого поводження з тваринами, їх мордування та вбивства.

Демократія кожної розвиненої країни світу приділяє значну увагу правам тварин, та їх захисту від насильства, жорсткого поводження, каліцтва та навмисного винищення. Адже права людини цінуються і дотримуються лише у тому суспільстві, яке поважає права тварин³⁶. В листопаді 1987 року було прийнято «Європейську конвенцію про захист домашніх тварин»³⁷, яку Україна ратифікувала 18.09.2013 р. Проте, нажаль нині непоодинокими залишаються випадки жорстокого поводження з тваринами, їх мордування та вбивства. Світова спільнота приділяє значну увагу цій проблемі. В п. 1 ст. 3 Європейської конвенції «Про захист домашніх тварин» (1987 р.), зазначається, що ніхто не має права завдавати тварині непотрібного болю, страждань або шкоди. В Україні правові відносини у сфері захисту тварин від жорстокого поводження регулюються Законом України «Про захист тварин від жорстокого поводження»³⁸, КУпАП, Кримінальним кодексом. Законом України «Про тваринний світ»³⁹ та іншими підзаконними актами.

У таких країнах, як Сполучені Штати Америки, Канада, Австралія, країнах Європейського союзу задоволення хворобливих пристрастей у спричиненні страждань та вбивстві тварин є кримінальним злочином.

У суспільстві жорстоке поводження з тваринами зустрічається нерідко, цей факт негативно впливає на свідомість і моральне обличчя людей, сприяє поширенню жорстокості та агресивності серед дітей та молоді, які є майбутнім нашої країни.

³⁶ Репецький С. П. Суспільна моральність як об'єкт кримінально-правової охорони: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 127 с.

³⁷ Європейська конвенція про захист домашніх тварин : Міжнародний документ від 13.11.1987. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a15#Text/ (дата звернення 17.08.2022)

³⁸ Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21.02.2006 № 3447-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text> (дата звернення 17.08.2022).

³⁹ Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 № 2894-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text> (дата звернення 17.08.2022).

У 2017 р. до чинного КК України було внесено зміни та доповнення в частині посилення відповідальності за жорстоке поводження з тваринами (ст. 299 КК України).

Аналіз деяких статистичних показників жорстокого поводження з тваринами та динаміки вказаних злочинів в Україні після внесення змін і доповнень до ст. 299 КК України, є своєрідним індикатором ефективності таких змін. Джерелом інформації про кількість облікованих кримінальних правопорушень за ст. 299 КК України є Єдині звіти про кримінальні правопорушення по державі Офісу Генерального прокурора⁴⁰ та дані щодо кількості засуджених осіб за ст. 299 КК України, зосереджені у Формі 7 звітності Державної судової адміністрації України «Звіт про склад засуджених»^{41, 42, 43}. Статистичні показники жорстокого поводження з тваринами висвітлюються у аналітичних виданнях⁴⁴. Такі дані наведено нижче у таблиці.

Рівень та динаміка жорстокого поводження з тваринами в Україні за 2019–2022 рр.^{45, 46, 47, 48}

Рік	Кількість облікованих КП за ст. 299 КК України	Динаміка, %	Кількість засуджених осіб за ст. 299 КК України	Динаміка, %
2019	199	—	14	-
2020	809	406,5 %	27	192,8%
2021	810	100,1%	45	166,7%
2022	526	-64,9%	1	2,2%

⁴⁰ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2015, 2016, 2017, 2018, 2019 рр. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&_c=fo# (дата звернення: 17.08.2022).

⁴¹ Звітність Державної судової адміністрації України. Форма 7. Звіт про склад засуджених за 2016 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/2016_zvit (дата звернення: 17.08.2022).

⁴² Звітність Державної судової адміністрації України. Форма 7. Звіт про склад засуджених за 2017 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2017 (дата звернення: 17.08.2022).

⁴³ Звітність Державної судової адміністрації України. Форма 7. Звіт про склад засуджених за 2018 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018 (дата звернення: 17.08.2022).

⁴⁴ Баран Є. Вироки у справах про жорстоке поводження з тваринами за 2020 рік. Сайт «Юридична газета Online». 5.05.2020. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/viroki-u-spravah-pro-zhorstoke-povodzhennya-z-tvarinami-za-2020-rik1.html> (дата звернення 17.08.2022).

⁴⁵ Єдиний державний реєстр судових рішень. Жорстоке поводження з тваринами. Вироки 2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

⁴⁶ Єдиний державний реєстр судових рішень. Жорстоке поводження з тваринами. Вироки 2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

⁴⁷ Єдиний державний реєстр судових рішень. Жорстоке поводження з тваринами. Вироки 2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

⁴⁸ Єдиний державний реєстр судових рішень. Жорстоке поводження з тваринами. Вироки 2022. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

Відповідно до статистичних даних ГСУ Національної поліції України, у період з 01.01.2021 по 31.12.2021 досудове розслідування за ст.299 КК України проводилось у 810 кримінальних провадженнях, з яких 529 були зареєстровані у звітному періоді. У 68 кримінальних провадженнях особам повідомлено про підозру, з яких 64 були зареєстровані у звітному періоді. До 4 підозрюваних застосовано запобіжні заходи, з яких: 4 – домашній арешт, 1 – застава, 3 – особисте зобов'язання.

У період з 01.01.2022 по 31.08.2022 за ст. 299 КК України в Україні зареєстровано 526 кримінальних проваджень, у яких всього про підозру повідомлено 34 особам, 29 особам у зареєстрованих провадженнях звітного періоду. До 4 підозрюваних застосовано запобіжні заходи, з яких: 1– тримання під вартою, 2 – домашній арешт, 1– особисте зобов'язання.

Аналіз наведених показників дозволяє зробити висновок про те, що кількість зареєстрованих злочинів, передбачених ст. 299 КК України у 2022 році зменшився порівняно до показників 2021 року. Для поглибленого аналізу кількісних показників окремих видів злочинів за певний період часу у зв'язку з мінливою демографічною обстановкою кримінологи використовують такі відносні показники, як коефіцієнт злочинної інтенсивності та коефіцієнт злочинної активності.

Аналіз статистичних даних дає підстави стверджувати, що динаміка показників як рівня злочинності, так і рівня судимості за ст. 299 КК України є не стабільною. Однак очевидно, що ці показники після 2017 р. мають тенденцію до зростання. Це можна пояснити тим, що після внесення змін та доповнень до ст. 299 КК України латентність таких діянь зменшилася, оскільки вияву та фіксуванню піддалися інші форми об'єктивної сторони цього злочину.

Проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування фактів жорстокого поводження з тваринами на всіх його етапах потребує не тільки постійного вдосконалення наявних криміналістичних прийомів, методів і засобів, а й чіткого їх виконання відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України.

При проведенні досудового розслідування вказаної категорії кримінальних правопорушень, важливе місце посідає першочергова слідча (розшукова) дія – огляд місця події, під час проведення якого інспектор-криміналіст надає слідчому консультації з питань, що потребують спеціальних знань та навичок, науково-технічних засобів і спеціального обладнання, звертає увагу слідчого на фактичні дані, що

мають значення для розслідування обставин вказаного кримінального правопорушення.

Під час проведення огляду місця події щодо фактів жорстокого поводження з тваринами, з метою найефективнішого вилучення слідів вчиненого кримінального правопорушення, слідчому необхідно залучати відповідного спеціаліста в галузі ветеринарної медицини або ж лікаря-ветеринара. Слідчий може використовувати спеціальні знання такого спеціаліста у двох формах: 1) для проведення слідчих (розшукових) дій; 2) для отримання консультацій, з питань, що потребують спеціальних знань в галузі ветеринарії. Лише такий спеціаліст допоможе у встановленні виду, породи, віку тварини, а також виокремить її індивідуальні особливості, визначить характер ушкоджень, механізм та час їх утворення (ст. 71 КПК України).

Жорстоке поводження з тваринами не належить до тяжких чи особливо тяжких кримінальних правопорушень, і, як правило, не потребує утворення слідчої групи. Але у виняткових випадках, коли по кримінальному провадженню необхідно виконати великий обсяг слідчих (розшукових) дій, призначити велику низку експертних досліджень тощо, то слідча група утворюється відповідно до вимог КПК України (ст. 39 КПК).

З метою отримання доказів жорстокого поводження з твариною, слідчому необхідно провести освідування осіб, які мали безпосередній контакт з цією твариною або доступ до неї (ст. 241 КПК України). Освідування по даній категорії кримінальних правопорушень доцільно проводити з залученням спеціаліста ветеринарної медицини або ж лікаря-ветеринара. Під час проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії відповідний спеціаліст може вказувати слідчому на певні сліди тваринного походження на тілі освідуваної особи, консультувати стосовно можливої їх локалізації або ж роз'яснювати, чи належать виявлені сліди слідам тварини. Процесуальний порядок освідування закріплений у статті 241 КПК України. Після отримання згоди процесуального керівника на проведення даної слідчої (розшукової) дії особі, що підлягає освідуванню, пред'являють для ознайомлення постанову прокурора. Після цього особі пропонують добровільно пройти освідування, а в разі її відмови – освідування проводять примусово. Після визначення всіх учасників слідчої (розшукової) дії та роз'яснення їх прав та обов'язків слідчий переходить до виявлення та вилучення на тілі особи слідів кримінального правопорушення та особливих прикмет. Якщо під час проведення освідування особи постає необхідність оглянути його одяг або інші речі, слід окремо

проводити іншу слідчу (розшукову) дію – огляд речей (ст. 237 КПК України). Такими слідами зможуть бути сліди шерсті, крові, інші біологічні виділення, які можуть належати тварині. Також під час проведення досудового розслідування за фактами жорстокого поводження з тваринами може бути проведений обшук (ст. 233–236 КПК України). Проведення цієї слідчої (розшукової) дії спрямоване на отримання нових доказів, а також на перевірку вже отриманих доказів. Метою обшуку є виявлення та фіксація відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знарядь кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте внаслідок його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб (ст. 234 КПК України). Під час проведення обшуку за місцем проживання особи, яка підозрюється в жорстокому поводженні з тваринами, слідчому необхідно спрямувати увагу на пошук знарядь вчинення кримінального правопорушення, слідів приховання кримінального правопорушення, а також слідів перебування в житлі тварини.

Особливу увагу під час проведення досудового розслідування даної категорії кримінальних правопорушень слід приділити заходам забезпечення кримінального провадження. Із найпоширеніших заходів забезпечення кримінального провадження, які застосовуються під час розслідування фактів жорстокого поводження з тваринами є **арешт майна**. Якщо тварина стала предметом або знаряддям вчинення злочину, вона підпадає під ознаки речового доказу (ст. 98 КПК України). Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України (п.1 ч.2 ст.170 КПК України), арешт майна допускається з метою збереження речового доказу. Тобто у разі необхідності, слідчий повинен визнати тварину речовим доказом, провести обшук з метою відшукування такого речового доказу, накласти на нього арешт тощо. Арешт може бути накладений на будь-яку тварину: домашню, сільськогосподарську, дику.

Судова практика щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження за фактами жорстокого поводження з тваринами у вигляді арешту майна:

Ухвалою слідчого судді Орджонікідзевського районного суду м. Харкова у справі № 644/2549/20 було накладено арешт на домашніх тварин, а саме: собаку породи «спаніель» світло-кремового кольору по кличці «Пайк»; кішку білого кольору по кличці «Соня»; kota біжового кольору по кличці «Флеш»; морську свинку білого кольору по кличці «Соня». Було заборонено відчуження, користування та

розпорядження вказаним майном. **Місцем зберігання майна визначено територію та приміщення КП «Центр поводження з тваринами».** Причина накладення арешту – жорстоке поводження з ними їх власника. Людина була та знущалася зі свого собаки, чим спричинив йому тілесні ушкодження⁴⁹.

Слідчий суддя Красноармійського міськрайонного суду Донецької області у справі № 235/7763/18 ухвалив арештувати 5 диких тварин: ведмедицю буру на прізвисько «Яна», віком 20 років; ведмедицю буру на прізвисько «Соня», віком 3 роки; ведмедицю буру на прізвисько «Катя», віком 10 років; ведмедя бурого на прізвисько «Граф», віком 5 років; ведмедицю буру на прізвисько «Лола», віком 3 роки, а **місцем перебування тварин визнав територію Реабілітаційного центру для хижих тварин у Запорізькій області.**

Перевіркою було встановлено, що місце та умови утримання тварин не відповідають їх біологічним, видовим та індивідуальним особливостям. Не забезпечується достатній простір для розміщення диких тварин та обладнання необхідними пристосуваннями для їх життєдіяльності та достатнього укриття від дощу, снігу та вітру або надмірного сонячного випромінювання. Чотири ведмеді та троє левів утримуються у клітках, норми площі яких менші ніж мінімальні норми для таких тварин. Годівля тварин здійснюється без складання кормових раціонів, що враховує потреби для конкретного виду та індивідуальні потреби кожної. Відсутні документальні підтвердження забезпечення тварин якісними та безпечними кормами. Вимоги щодо протиепізоотичних, зоогігієнічних заходів та заходів карантину тварин та інших ветеринарно-санітарних заходів не виконувалися. Переміщення тварин з потужностей, де вони утримувалися раніше, здійснювалося без дозволу державного ветеринарного інспектора. Тварини, які надходили до господарства з цирків, що припинили свою діяльність, профілактично не карантинувалися протягом визначеного періоду. Журнал для ведення записів щодо інформування державного ветеринарного інспектора був відсутній. Слідством обґрунтовано, що була реальна загроза загибелі хижих тварин⁵⁰.

Під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 299 КК України серед використаних слідством доказів – це висновки патологоанатомічного розтину трупу тварини

⁴⁹ Ухвала слідчого судді Орджонікідзевського районного суду м. Харкова у справі № 644/2549/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>

⁵⁰ Ухвала Красноармійського міськрайонного суду Донецької області у справі № 235/7763/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>

(саме його дуже важливо провести вчасно), висновок судово-психіатричної експертизи, показання підозрюваного, обвинуваченого, свідків та потерпілого, протокол огляду місця події, серед речових доказів – знаряддя вчинення злочину.

Під час розслідування жорстокого поводження з тваринами є важливим використання спеціальних знань у галузі ветеринарії та інших, і в подальшому призначення експертиз, зокрема судово-ветеринарної та судово-психіатричної.

Проведення *судово-ветеринарної експертизи* є виправданим, коли сукупність інших доказів за відсутності експертних знань не дає можливості встановити обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Водночас, вчасне проведення експертизи дозволить уникнути ризиків у майбутньому, хоча не є обов'язковим.

Основними питаннями, які можуть бути поставлені для вирішення судово-ветеринарної експертизи є:

- 1) до якого виду відноситься тварина, труп якої було досліджено?
- 2) які ушкодження знайдено на тілі собаки?
- 3) коли і від чого настала смерть тварини?
- 4) чи мала місце насильницька смерть тварини?
- 5) який механізм спричинення ушкоджень тварині?
- 6) чи є ознаки, за допомогою яких можна встановити характер та особливості зброї або інших знарядь, за допомогою яких спричинені травми тварині?
- 7) яка давність виникнення ушкоджень тварини?
- 8) які прижиттєві чи посмертні травми знайдені в тілі тварини?
- 9) який ступінь тяжкості тілесних ушкоджень реєструється у тварини?
- 10) який причинно-наслідковий зв'язок між ушкодженнями і причиною смерті тварини?
- 11) який час могла жити після отримання ушкоджень тварина?
- 12) чи була здатна під час життя, після отримання травм, тварина переміщуватися самостійно?
- 13) які ускладнення здоров'я виникли від дії нанесених ушкоджень?
- 14) чи спричинили ушкодження страждання тварини перед смертю?⁵¹

⁵¹ Яценко І. В., Запара С. І., Захар'єв А. В., Кириченко В. М. Судово експертні випадки дослідження трупів тварин з ознаками насильницької смерті від жорстокого поводження. Проблеми зооінженерії та ветеринарної медицини. 2018. № 35. Ч. 2 С. 130-137.

Під час розслідування жорстокого поводження з тваринами **судово-психіатричній експертизі** підлягають підозрювані у вчиненні кримінального правопорушення. Підставами для проведення судово-психіатричної експертизи можуть бути:

- відсутність мотиву для вчинення жорстокого поводження з тваринами, незрозуміле пояснення підозрюваним (обвинуваченим) власних дій;
- вияв підозрюваним (обвинуваченим) особливої жорстокості до тварини;
- неадекватна поведінка підозрюваного (обвинуваченого) під час досудового розслідування, демонстрування байдужого ставлення до вчинених ним протиправних дій;
- наявність у слідчого даних щодо перебування особи на психіатричному обліку, у психіатричних стаціонарах, проходження судово-психіатричної експертизи в минулому.

Судово-психіатричні експерти можуть вирішувати також питання про наявність в обвинуваченого ознак хронічного алкоголізму чи наркоманії, якщо в слідства або суду постає така необхідність.

Речовими доказами у кримінальному провадженні є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Речовими доказами у кримінальних провадженнях даної категорії можуть бути сліди шерсті, крові, біологічні виділення, які можуть належати тварині, саме постраждала тварина, труп тварини та її залишки, знаряддя вчинення злочину тощо⁵².

Речові докази зберігаються при справі (кримінальному провадженні), за винятком громіздких предметів, які зберігаються в органах дізнання, досудового слідства і в суді або передаються для зберігання відповідному підприємству, установі чи організації, про що складається протокол. Відповідальною за зберігання речових доказів, приєднаних до справи (кримінального провадження), є особа,

⁵² Інструкція про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду затверджена спільним наказом 27.08.2010 № 51/401/649/471/23/125 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0051900-10#Text>

яка проводить дізнання, слідчий, в суді – суддя, відповідальний працівник апарату суду або керівник апарату суду, а в експертній установі – співробітник експертної установи, у віданні якого речові докази перебувають у відповідний період, або керівник експертної установи.

Об'єкти біологічного походження, у тому числі й ті, які підлягають мікроскопічному або хімічному дослідженню, повинні бути упаковані відповідно до науково-методичних рекомендацій. Упаковка таких об'єктів (у тому числі тих, що потребують подальших досліджень частин трупів) проводиться співробітниками судово-експертних установ. Після завершення експертного дослідження зберігання біологічних об'єктів проводиться за місцем проведення досудового слідства. Якщо для зберігання біологічних об'єктів необхідні спеціальні умови, воно здійснюється в зазначених установах за узгодженням з його керівництвом.

Під час проведення досудового розслідування щодо жорстокого поводження з тваринами слідчий *взаємодіє* з багатьма органами та підрозділами різних відомств, зокрема експертними установами, спеціалістами, оперативними підрозділами, дільничним офіцером поліції, працівниками Департаменту кіберполіції Національної поліції України, органами державної влади й місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, зоозахисними організаціями, засобами масової інформації. Важливе місце у взаємодії слідчого з іншими органами та підрозділами під час розслідування жорстокого поводження з тваринами посідає використання спеціальних знань у процесі доказування. Це пов'язано з тим, що аналізоване кримінальне правопорушення є специфічним злочином у зв'язку з чим слідчі, не маючи спеціальних знань та відповідної освіти, не можуть самотійно, без консультації експертів (спеціалістів) розслідувати такий вид кримінального правопорушення. Даний вид взаємодії є фундаментальним для розкриття і розслідування злочину, так як призначення та проведення відповідних експертиз є пріоритетним напрямком роботи слідчого по вказаному виду кримінального правопорушення. При взаємодії слідчого з оперативними підрозділами доцільно спільне планування проведення слідчих (розшукових) дій, своєчасне та якісне виконання доручень та інформування для оперативного внесення змін у план розслідування. Слідчий під час розслідування жорстокого поводження з тваринами взаємодіє з громадськими об'єднаннями та зоозахисними організаціями. Така взаємодія в більшості випадків має непроцесуальний характер і

полягає у безпосередньому виявленні та припиненні кримінальних правопорушень; повідомленні правоохоронним органам даних, які допомагають у розкритті кримінальних правопорушень; участі в підготовці та проведенні слідчих (розшукових) дій тощо.

Під час розслідування жорстокого поводження з тваринами важливе значення мають **спеціальні знання**, які найчастіше використовують у таких формах: отримання консультацій, рекомендацій; залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій; призначення та проведення судових експертиз. Залучають переважно таких спеціалістів: інспектора-криміналіста, лікаря ветеринарної медицини, судово-ветеринарного експерта та ін. Спеціаліст у галузі ветеринарної медицини встановлює вид, породу тварини, її орієнтовний вік, індивідуальні ознаки тварини; визначає характер і ступінь тяжкості ушкоджень, які було завдано тварині, механізм їх утворення, застосовувані знаряддя. Під час проведення слідчих (розшукових) дій він може давати поради слідчому, у яких місцях варто здійснювати пошук слідів тварини, а також відрізнити сліди тваринного походження від інших видів слідів.

Проведення **слідчих (розшукових) дій** під час розслідування жорстокого поводження з тваринами на всіх його етапах потребує постійного вдосконалення не тільки наявних криміналістичних прийомів, методів і засобів, а й чіткого їх регулювання нормами кримінального процесуального законодавства України. Дотримання прав тварин є одним із показників правової, демократичної держави. Україна на шляху своєї євроінтеграції, демократичного розвитку та втілення фундаментальних принципів правової держави приділяє посилену увагу виявленню фактів жорстокого поводження з тваринами, та, в свою чергу, швидкого, повного та неупередженого їх розслідування з метою притягнення винних до кримінальної відповідальності.

4. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ІНСТИТУТУ ЗАХИСТУ ТВАРИН ВІД ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ

4.1 Міжнародно-правова конвенційна база захисту тварин від жорстокого поводження

На міжнародно-правовому рівні інститут захисту тварин від жорстокого поводження представлений конвенційним корпусом, який

хоча, як правило, безпосередньо використовується у роботі органів досудового слідства Національної поліції не часто (при тлумаченні окремих ознак складу злочину, передбаченого ст. 299 КК України), однак, тим не менш, включений до системи джерел права України. Знання його основних положень, хоча б пунктирне визначення ключових ідей сприятиме формуванню у правозастосувачів, поліцейських чіткішого, ґрунтовнішого уявлення не лише про букву, а й про дух закону у сфері захисту тварин від жорстокого поводження. І такі уявлення, знання є конче необхідними в контексті українського посттоталітарного і повоєнного транзиту.

Нехай читач вибачить авторів за таку широкоформатну інтродукцію, деякий філософський відступ, який, здавалося б безпосередньо не стосується слідчої діяльності. Але кожен, хто згадає жахіття триваючої російсько-української війни мусить схилитися перед неспростовністю думки про те, що культура поводження з тваринами – віддзеркалення, проявлення людськості як такої, себто тієї есенції, що залишає нам надію на життя та полягає у здатності до співчуття, до безумовної любові (В. Кебуладзе⁵³). Переживання ж, екзистенція такої любові, естетизму емпатії – чи не єдиний прояв дійсної свободи. Так доповнюється широка панорама боротьби Українського народу за свою свободу. В цю панораму, інколи неочікувано, але цілком прогнозовано й закономірно вмонтовується проблема протидії жорстокому поводженню з тваринами. Тому діяльність з усебічного захисту тварин – один зі значущих компонентів не лише новітнього гуманістичного руху і цивілізаційного поступу України, а й прояв самої ідентичності та гідності українців. Збереження нашої ідентичності у свободі, гідності та культурній автентичності – справжній виклик перед обличчям російської агресії. Саме такою є глибина залягання проблеми жорстокого поводження з тваринами. Саме такою є глибинна логіка звернення і до міжнародного досвіду захисту тварин від жорстокого поводження, що виводить нас на рівень цивілізаційних установок, мотивацій, які повною мірою репрезентовані міжнародно-правовою базою. Керування нею на рівні засновків правового мислення визначає генеральну спрямованість і соціальну значущість прикладної, правозастосовної діяльності, в тому числі й зокрема слідчих Національної поліції України.

Зауважимо, що навряд чи можливо говорити про інституціональну цілісність міжнародного досвіду захисту тварин від жорстокого поводження. Він, захист, гарантований, забезпечений

⁵³ Кебуладзе В. Чарунки долі : есеї. Львів : Видавництво Старого Лева, 2016. С. 9-12.

цілою низкою міжнародних конвенцій, рекомендацій, частина з яких ратифікована абсолютною більшістю країн світу, а частина – обмежена у колі суб'єктів застосування. Натомість не підлягає сумніву цілісність концептуального рівня, яка серед іншого фіксується у тих міжнародних нормативно-правових актах, які ратифіковані Україною і які складають аксіологічні, смислові орієнтири для законотворчої та правозастосовної діяльності.

Варто звернути увагу на *Всесвітню декларацію прав тварин*, яка була прийнята Міжнародною лігою прав тварин 15.10.1978 р. під егідою ЮНЕСКО. Міжнародна ліга прав тварин є неурядовою організацією, а тому й згадана декларація носить не імперативно-регулятивний, а суто ціннісно-орієнтуючий характер. Примітним є те, що вказаний документ був фундований Загальною декларацією прав людини та явив собою варіант останньої, розширеної до меж всіх представників живої природи. Констатовано, що всі усяке тваринне життя має право на повагу (ст. 2) та що тварини не повинні піддаватися поганому поводженню чи жорстоким діям (ст. 3); будь-який акт, який призводить до невинуватеної загибелі тварини, і будь-яке рішення, що веде до такого акту, є злочином проти життя (ст. 7)⁵⁴. Близькою за змістом та значенням є *Всесвітня декларація належного поводження з тваринами*, проєкт якої розроблений у 2003 р. Всесвітнім товариством захисту тварин⁵⁵. Й досі триває процес узгодження цієї декларації на рівні Економічної та Соціальної Ради ООН. Тож представники тваринного світу наділені правосуб'єктністю, що хоча і йде в розріз з вітчизняною правовою культурою і традицією, тим не менш не може не враховуватись при формуванні уявлення про зміст, характер небезпечності кримінальних правопорушень, передбачених ст. 299 КК України.

На жаль, глобальний, всесвітній рівень регулювання питань запобігання і протидії жорстокому поводженню з тваринами більше не представлений жодними конвенціями, що додатково підкреслює важливість згаданих декларацій, але виключно у юридико-аксіологічному контексті. Проте цей недолік частково компенсується регіональним рівнем правового регулювання. Найбільшого розвитку він набув саме в Європі, що відобразилось на конвенційній базі Ради Європи та Європейського Союзу (далі – ЄС).

⁵⁴ Universal declaration of animal rights (15 October 1978). URL : <https://constitutii.files.wordpress.com/2016/06/file-id-607.pdf>.

⁵⁵ The Universal Declaration on Animal Welfare. URL : https://www.worldanimalprotection.ca/sites/default/files/media/ca_-_en_files/case_for_a_udaw_tcm22-8305.pdf

Європейські конвенції щодо поводження з тваринами були розроблені представниками держав з використанням наукового і практичного досвіду, із урахуванням думок спостерігачів – неурядових організацій (WSPA, Eurogroup for Animals), ветеринарних організацій (Федерація ветеринарів Європи – Federation of Veterinarians of Europe (FVE)), фермерських організацій (European Farmers & European Agri-Cooperatives (COPA COGECA)). Конвенції покликані забезпечити встановлення єдиних стандартів добробуту тварин у державах-членах РЄ. У свою чергу, вже існуючі конвенції лягли до основи права ЄС щодо забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження⁵⁶. Європейські конвенції щодо поводження з тваринами ґрунтуються на природоцентричному підході, який зазначає, що людина для її власного добробуту «може, а іноді й повинна використовувати тварин, але вона має моральне зобов'язання забезпечити в розумних межах здоров'я і добробут тварин, і в кожному окремому випадку не наражати їх зайвому ризику». Більшість держав-членів Ради Європи підписали ці конвенції, висловивши тим самим свою підтримку політики Ради Європи щодо добробуту тварин⁵⁷.

Європейська конвенція про захист тварин під час міжнародних перевезень від 13.12.1968 р. (Рада Європи), застосування якої поширюється на домашніх непарнокопитних та домашніх тварин: 1) великої рогатої худоби, овець, кіз та свиней; 2) свійських птахів та домашніх кроликів; 3) домашніх собак та домашніх кішок; 4) інших ссавців та птахів; 5) холонокровних тварин⁵⁸. Конвенція встановлює мінімальні вимоги забезпечення охорони здоров'я та мінімізації страждання зазначених груп тварин при міжнародних перевезеннях. Втім, Україна цю Конвенцію не підписала, не взяла на себе відповідні міжнародні зобов'язання. Як видається, такий стан справ не можна визнати задовільним, особливо з огляду на євроінтеграційні устремління та цивілізаційно-географічні контури української ідентичності.

⁵⁶ Animal Welfare. URL : <http://www.fao.org/ag/againfo/themes/animal-welfare/aw-direc/search/detail/en/c/8255/>; Зубченко М. І. Міжнародно-правове співробітництво держав у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження : монографія / Під наук. ред. Т. Р. Короткого. Одеса : Фенікс, 2016. С. 102–103.

⁵⁷ Biological safety use of animals by humans / Council of Europe, Human rights and legal affairs. URL : http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_cooperation/biological_safety_and_use_of_animals/default.asp;

Зубченко М. І. Міжнародно-правове співробітництво держав у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження : монографія / Під наук. ред. Т. Р. Короткого. Одеса : Фенікс, 2016. С. 103.

⁵⁸ *European Convention for the Protection of Animals during International Transport : The International Document of Council of Europe*, 13.12.1968. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A22004A0713%2801%29/>

Натомість ратифікованою Україною є *Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей* від 18.03.1986 р. (Рада Європи)⁵⁹, яка сфокусована на унормуванні підходів і стандартів поводження з тваринами виключно у дослідних та наукових цілях, що в тому числі виключають недослідні сільськогосподарські клінічні ветеринарні практики. Конвенцію серед іншого передбачено, що будь-яка тварина, яка використовується або призначена для використання у тій чи іншій процедурі, забезпечується приміщенням, відповідним середовищем існування, якнайменш мінімальною свободою пересування, їжею, водою та доглядом, що відповідають вимогам її стану здоров'я та умовам утримання. Будь-яке обмеження можливостей тварини задовольняти свої фізіологічні та етологічні потреби має бути якнайменшим, коли це практично можливо⁶⁰. Умови утримання та стан здоров'я тварин обстежуються достатньо ретельно і регулярно для того, щоб запобігати болю або стражданням, занепокоєнню чи тривалій шкоді, що можуть бути відвернуті⁶¹. Загалом цією Конвенцією встановлюються принципи, підходи, спрямовані на зменшення больового синдрому у піддослідних тварин. При цьому у країнах-членах ЄС спостерігається тенденція (наразі переважно у формі культури відміни) до громадянської та бізнесової депопуляризації комерційних брендів, що використовують для виготовлення косметики результатів тестувань на тваринах.

Зміна рамок біоетичних вимог поступово дістається й Україні. Так, 20.01.2021 р. постановою Кабінету Міністрів України № 65 затверджено Технічний регламент на косметичну продукцію (*набуває чинності з 03.08.2024 р.*), яким забороняється:

1) введення в обіг косметичної продукції, якщо її кінцевий склад з метою відповідності вимогам цього Технічного регламенту проходив випробування на тваринах з використанням методу відмінного від альтернативного методу, після того, як такий метод був обґрунтований та прийнятий в Україні, або після того, як такий метод був прийнятий іншою державою з належним урахуванням розробки обґрунтувань Організацією економічного співробітництва та розвитку (OECD);

⁵⁹ Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей : Міжнародний документ Ради Європи від 18.03.1986 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_137#Text.

⁶⁰ Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей : Міжнародний документ Ради Європи від 18.03.1986 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_137#Text.

⁶¹ Там само.

2) введення в обіг косметичної продукції, що містить інгредієнти або комбінації інгредієнтів, які з метою відповідності вимогам цього Технічного регламенту проходили випробування на тваринах з використанням методу відмінного від альтернативного методу, після того, як такий метод був обґрунтований та прийнятий в Україні, або після того, як такий метод був прийнятий іншою державою з належним урахуванням розробки обґрунтувань Організацією економічного співробітництва та розвитку (OECD);

3) проведення випробувань на тваринах кінцевої косметичної продукції на території України з метою дотримання вимог цього Технічного регламенту⁶².

Як виняток випробування на тваринах з використанням методу відмінного від альтернативного, може проводитися у випадках, якщо:

- інгредієнт або комбінація інгредієнтів широко використовується і не можуть бути замінені іншими, що здатні виконувати аналогічну функцію;

- певні проблеми зі здоров'ям населення є обґрунтованими, необхідність проведення випробувань на тваринах є виправданим і може підтвердити або спростувати взаємозв'язок дії інгредієнта або комбінації інгредієнтів з погіршенням стану здоров'я кінцевого користувача косметичної продукції⁶³.

Ці положення мають бути враховані у майбутньому, з 03.08.2024 р., при визначенні кола діянь щодо проведення дослідів над тваринами, які складатимуть об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 299 КК України, з урахуванням положень Порядку проведення науковими установами дослідів, експериментів на тваринах, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 01.03.2012 р. № 249⁶⁴. Також, вочевидь, стоятиме питання про синхронізацію вказаного Порядку й Технічного регламенту.

Наступний документ Ради Європи, на який варто звернути увагу – ***Європейська конвенція про захист тварин, що утримуються для сільськогосподарських потреб*** від 17.11.1978 р⁶⁵. Він не ратифікований Україною. Однак з огляду на те, що до окресленого ним

⁶² Про затвердження Технічного регламенту на косметичну продукцію : постановою Кабінету Міністрів України № 65 від 20.01.2021 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65-2021-%D0%BF#Text>.

⁶³ Там само.

⁶⁴ Про затвердження Порядку проведення науковими установами дослідів, експериментів на тваринах : наказ Міністерства освіти і науки України від 01.03.2012 р. № 249. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0416-12#Text>.

⁶⁵ The European Convention for the Protection of Animals kept for Farming Purposes : *The International Document of Council of Europe*, 17.11.1978. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A21978A1117%2801%29/>

конвенційного поля потрапляють всі країни ЄС, Україна не може не зважати на відповідні положення, зокрема, зважаючи на зобов'язання нашої держави, які випливають з Угоди про асоціацію з ЄС⁶⁶, а також Директиви ЄС 98/58 щодо захисту тварин, що утримуються для сільськогосподарських цілей від 20.07.1998 р. В останній, зокрема, зазначається, що кожна держава-член повинна встановити положення для гарантування, що власники або утримувачі застосують всі обґрунтовані кроки для забезпечення нормального існування тварин під їх опікою та гарантують, що ці тварини не піддаються зайвому болю, стражданню та ушкодженню⁶⁷. Відтак, під пильну увагу з боку правоохоронців мають потрапляти фермерські господарства, що займаються тваринництвом.

Загалом компетенція ЄС у сфері поводження з тваринами ґрунтується на ст. 13 Договору про функціонування Європейського Союзу 2004 (Лісабонський договір, набув чинності в 2009 р), яка затверджує основні принципи формування політики Європейського Співтовариства в аграрній сфері, у сфері досліджень і т.д: «Визначаючи та реалізуючи політику Союзу в сферах сільського господарства, рибальства, транспорту, внутрішнього ринку, досліджень та технологічного розвитку і космосу, Союз та держави-члени зважають на вимоги добробуту тварин, як істот, здатних відчувати, поважаючи законодавчі або адміністративні положення, а також звичаї держав-членів, зокрема щодо релігійних обрядів, культурних традицій та регіональної спадщини». Відповідно ст. 36 зазначеного Договору, повинні застосовуватися необхідні заходи для збереження здоров'я людей, а також тварин і рослин. Тим самим, ЄС встановлює власну компетенцію і формує свою політику у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження⁶⁸. Долучення до цієї політики, гармонізація із нею національних механізмів, в тому числі й в контексті кримінально-правової охорони тварин від жорстокого поводження – важлива євроінтеграційна задача України. У цьому сенсі виняткового значення набувають компаративні дослідження, аналіз відповідних положень кримінального законодавства країн-членів ЄС, що буде репрезентовано нижче.

⁶⁶ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Міжнародний документ, Угода від 27.06.2014. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/984_011.

⁶⁷ Директива ЄС 98/58 щодо захисту тварин, що утримуються для сільськогосподарських цілей від 20.07.1998 р. URL : <https://ciwf.in.ua/wp-content/uploads/2015/03/direktivu.pdf>.

⁶⁸ Зубченко М. І. Міжнародно-правове співробітництво держав у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження : монографія / Під наук. ред. Т. Р. Короткого. Одеса : Фенікс, 2016. С. 119.

Наразі ж наголосимо, що з точки зору частоти проявів жорстокого поводження з тваринами, що зустрічаються у слідчій практиці в Україні, варто окрему увагу приділити положенням **Європейської конвенції про захист домашніх тварин** від 13.11.1987 р. (Рада Європи)⁶⁹. У преамбулі до цієї Конвенції недвозначно зафіксовано, що людина має моральне зобов'язання поважати всіх живих істот і що домашні тварини мають особливі стосунки з людиною. У ст. 3 Конвенції особливо наголошується на тому, що ніхто не повинен спричиняти для домашньої тварини непотрібного болю, страждання або пригнічення. Крім того, ніхто не повинен залишати домашньої тварини⁷⁰. Війна ж продемонструвала, що часто-густо господарі домашніх тварин залишають їх зачиненими в покинутих оселях або ж при залишених приватних будинках, на перонах вокзалів, просто неба на вулицях. Окрім суспільної небезпечності подібних проявів в контексті порушень моральності, це наражає волонтерів та військовослужбовців на ризик, адже прагнення врятувати тварин від голодної чи спраглої смерті нерідко відбувається в обстановці інтенсивного ворожого вогню. Тому подібним випадкам слід приділяти особливу увагу, в тому числі й при розгортанні, відновлення повноцінної юрисдикції України, здійснення службової діяльності на деокупованих територіях. Звісна річ, кожен факт залишення домашніх тварин має оцінюватись окремо, враховуючи зміст правової норми про крайню необхідність (ст. 39 КК України).

В цьому ж контексті не можна не звернути уваги й на положення ст. 4 Конвенції, яка закріплює стандарти утримання домашніх тварин. Ці стандарти зводяться до того, що будь-яка особа, яка утримує домашню тварину або яка доглядає за нею, повинна забезпечувати їй місце для проживання, турботу й увагу з урахуванням етологічних потреб тварини відповідно до її виду й породи, зокрема: а) забезпечувати їй належною їжею та водою в достатній кількості; б) надавати їй відповідні можливості для фізичного навантаження; с) уживати всіх обґрунтованих заходів для недопущення її втечі⁷¹. Тож очевидно, що залишення домашніх тварин та незабезпечення їх їжею та водою, що створює ризик їх загибелі, або спричинило до загибелі є проявом жорстокого з ними поводження, якщо таке поводження не зумовлено крайньою необхідністю заради збереження життя і здоров'я

⁶⁹ Європейська конвенція про захист домашніх тварин : Міжнародний документ Ради Європи від 13.11.1987 р.
URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_a15/sp:max50:nav7:font2.

⁷⁰ Там само.

⁷¹ Європейська конвенція про захист домашніх тварин : Міжнародний документ Ради Європи від 13.11.1987 р.
URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_a15/sp:max50:nav7:font2.

людей й інакшим чином, окрім як залишити тварин й евакуюватися без них, їх зберегти було неможливо.

При цьому слід бути свідомим і тієї обставини, що не будь-яке присипляння домашніх тварин, як в умовах воєнного стану, у зв'язку з необхідністю евакуюватися, так і поза цими умовами є допустимим. Зокрема, відповідно до ст. 13 Європейської конвенції про захист домашніх тварин присипляти тварин має право тільки ветеринарний лікар або інша компетентна особа, за винятком надзвичайних ситуацій, коли необхідно покласти край стражданню тварини, а допомога ветеринарного лікаря або іншої компетентної особи не може бути надана швидко, чи в будь-яких інших надзвичайних ситуаціях, передбачених національним законодавством. Усі присипляння повинні здійснюватися із спричиненням мінімальних фізичних і психічних страждань відповідно до обставин. Вибраний спосіб присипляння, за винятком присипляння в надзвичайній ситуації, повинен: або спричинити швидку втрату свідомості й смерть, або починатися зі спричинення глибокого загального знеболювання, за яким настає етап, який зрештою обов'язково призведе до смерті.

Особа, відповідальна за присипляння, повинна переконатись, що тварина мертва, перед тим, як її тіло буде ліквідовано.

Забороняються такі *методи* присипляння:

- утоплення та інші способи задушення, якщо їм не передують спричинення глибокого загального знеболювання, за яким настає етап, який зрештою обов'язково призведе до смерті;
- використання отруєних речовин або ліків, доза або застосування яких не можуть бути проконтрольовані з погляду спричинення мінімальних фізичних і психічних страждань;
- використання електричного струму, якщо цьому не передують миттєва втрата свідомості⁷².

Таким чином, суб'єкт здійснення присипляння, його спосіб, обстановка мають серед іншого враховуватись при визначенні наявності чи відсутності в діяннях особи складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 299 КК України.

Окремо слід підкреслити ті стандарти Європейської конвенції про захист домашніх тварин, які мають орієнтувати правозастосувача безвідносно воєнного контексту. Так ст. 7 містить мінімальні вимоги – обмеження у справі дресирування домашніх тварин. Зазначається, що жодна домашня тварина не повинна дресуватись у спосіб, який

⁷² Європейська конвенція про захист домашніх тварин : Міжнародний документ Ради Європи від 13.11.1987 р.
URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_a15/sp:max50:nav7:font2.

завдає шкоди її здоров'ю та загальному станові, особливо шляхом примушування її перевершувати свої природні можливості чи силу або шляхом застосування штучних допоміжних засобів, які спричиняють ушкодження чи викликають непотрібний біль, страждання або пригнічення⁷³. Ці вимоги мають особливо прискіпливо досліджуватись у випадках вивчення ситуацій поводження з тваринами, що використовуються для циркових вистав, а так само у при наданні кінологічних послуг громадянам окремими дресирувальниками чи представниками кінологічних клубів. Втім й поза цими колами суб'єктів порушення конвенційних вимог також можливе, коли йдеться про особливі варіації по суті хуліганських дій, коли знущання над твариною під виглядом дресирування (в тому числі й зокрема через демонстративні акти «покарання» за непослух) є способом самоствердження (а надто у випадках порушення тим самим громадського порядку), виражає так званий мотив неповаги до суспільства.

Ст. 10 Конвенції фокусує увагу на неприйнятних і заборонених хірургічних операціях, що здійснюються у нелікувальних цілях, зокрема: а) купірування хвоста; б) купірування вух; в) позбавлення голосу; г) видалення зубів і пазурів⁷⁴. Подібних заборон в Україні, як правило, дотримуються. Хоча й досі трапляються випадки хірургічного видалення пазурів у домашніх котів, купірування хвостів, вух у собак у так званих «естетичних» цілях. Таким чином, поліцейські мають приділяти окрему увагу подібним випадкам та сприяти викоріненню цієї ганебної практики.

Поруч з цим варто зауважити, що не лише домашні тварини страждають від жорстокого з ними поводження. Чимала шкода спричиняється і бездомним тваринам, що не могло лишитись без правової реакції, зокрема й на міжнародному рівні. Вже згадана Європейська конвенція про захист домашніх тварин виокремлює додаткові заходи щодо захисту безпритульних тварин. Пріоритетним з них є скорочення чисельності таких тварин. Однак при цьому вимагається суворе дотримання базових принципів і підходів належного поводження, а саме:

1) якщо необхідним є відлов таких тварин, то він повинен проводитись зі спричиненням їм мінімальних фізичних і психічних страждань;

⁷³ Європейська конвенція про захист домашніх тварин : Міжнародний документ Ради Європи від 13.11.1987 р.
URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_a15/sp:max50:nav7:font2.

⁷⁴ Там само.

2) незалежно від того, будуть ці тварини утримуватися в притулку чи будуть присиплятися, робитися це повинно відповідно до принципів, викладених у цій Конвенції⁷⁵.

Сторони Конвенції також зобов'язуються розглянути: а) забезпечення можливості постійної ідентифікації собак і кішок за допомогою спеціальних методів, під час застосування яких тварині спричиняються незначні біль, страждання чи пригнічення або не спричиняються взагалі, наприклад за допомогою татуювання, а також введення реєстру номерів тварин разом з прізвищами та адресами їхніх власників; б) зменшення незапланованого розмноження собак і кішок за допомогою кастрації цих тварин⁷⁶. Отже, міжнародно-правові рамки захисту тварин від жорстокого з ними поводження повною мірою поширюються і на бездомних тварин, доповнюючись специфікаціями щодо заходів, спрямованих на обмеження їх чисельності. Окрім іншого це означає активізацію протидію діяльності так званих догхантерів* та представниками муніципалітету, що використовують жорстокі практики, спрямовані на депопуляцію бездомних тварин.

Підсумовуючи, зауважимо, що конвенційна єдність міжнародних стандартів, орієнтирів, норм у захисті тварин від жорстокого поводження не супроводжується, однак, єдністю національних підходів, що впровадження цих стандартів у законодавство й правозастосовну практику. З огляду на це не позбавленим інтересу і прикладного сенсу є аналіз з цього приводу законодавства окремих іноземних країн.

4.2 Зарубіжний досвід правової охорони тварин від жорстокого поводження

⁷⁵ Європейська конвенція про захист домашніх тварин : Міжнародний документ Ради Європи від 13.11.1987 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_a15/sp:max50:nav7:font2.

⁷⁶ Там само.

* *Примітка:* догхантери – самоназва осіб, що з власної ініціативи займаються винищенням бродячих псів у містах. На території України діють цілі угруповання догхантерів (з англійської dog + hunters перекладається як “собака + мисливці”). Догхантери декларують свою діяльність як убезпечення себе та близьких від можливості бути покусаними чи навіть убитими зграєю бродячих псів, а також очищення міст від переносників хвороб та паразитів. Вони діють майже в кожному великому місті України, гуртуються в інтернет-спільноті і методично винищують беззахисних собак, хизуються своїми вчинками, агітують до жорстокості щодо тварин (Хто такі догхантери? Яку загрозу становлять для тварин? / Об'єднання ветеринарної медицини в м. Києві. URL : <http://ovm.gov.ua/index.php/308-khto-taki-dohkhantery-yaku-zahrozu-stanovliat-dlia-tvaryn>). Фіксується активізація діяльності груп догхантерів через соціальні мережі, що пропагують жорстоке поводження з тваринами шляхом викладення відеоматеріалів з демонстрацією безжалісних вбивств і катувань тварин. Поширеність цієї проблеми пов'язана з безкарністю таких дій (Пашковська М. В. Правове регулювання в законодавстві України захисту тварин від жорстокого поводження. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018 № 3 (108). С 108–109).

У більшості країн світу діє розгалужене законодавство щодо захисту тварин від жорстокого поводження. Численними є правила, як слід поводитися з домашніми, сільськогосподарськими, цирковими, експериментальними тваринами тощо. За порушення законів загрожує серйозне покарання, види та суворість якого варіюють від штрафів до позбавлення волі на певний строк.

Сполучені Штати Америки. Єдиний Федеральний закон щодо жорстокого поводження з тваринами у США був прийнятий у 2016 р.⁷⁷. Окремо у кожному штаті є закони, що регулюють деякі аспекти практичного догляду за тваринами, а саме закони про допустимі строки утримання тварин в умовах ізоляції, транспортних засобах, при транскордонних перевезеннях, а також строки утримання перед здійсненням присиплення (буквально – евтаназією – спричинення смерті тварині на прохання господаря). Ці закони не дають права тваринам, але забезпечують певний правовий захист у форматі дотримання вимог суспільної моралі та людськості і поваги у взаєминах з природою. Метою цих законів є запобігання насильству з боку людей у будь-якій формі, а також захист тварин від поганого поводження та жорстокого поводження шляхом застосування покарання за такі дії.

Зауважимо, що більшість законів штатів про унормування поводження з тваринами, запобігання та реагування на випадки жорстокого поводження з ними, розроблені в контексті захисту суспільної моралі, тобто тварин як таких, а саме цієї вельми чутливої сфери суспільних відносин, моралі; особливе становлення, ненасильницьке поводження з тваринами розглядається як спосіб зміцнення гуманістичних засад суспільного розвитку.

Наразі у законодавстві 41 штату та в окрузі Колумбія передбачена кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами як за тяжкий злочин. Як правило, виділяється 4 базові категорії злочинних дій по відношенню до тварин: 1) злочинна недбалість щодо тварин; 2) катування і умисне жорстоке поводження; 3) жорстоке поводження з тваринами, вчинене групою осіб; 4) насильство сексуального характеру над тваринами. У більшості штатів за жорстоке поводження з тваринами в залежності від категорії цього злочину передбачене покарання у виді штрафу, розміром від 400 до 150,000 дол. США та/або тюремне ув'язнення від 18 днів до 10 років,

⁷⁷ Єдиний Федеральний закон США щодо жорстокого поводження з тваринами US Public Law 89-544 (AWA-1966). URL : https://aldf.org/article/laws-that-protect-animals/?gclid=Cj0KCQjw48OaBhDWARIsAMd966DAUIHy_EF84SknFyKYvW5UsWexw8TpMza1FdM33GZEITLK-ZlrswaArPBEALw_wcB.

психічне лікування. Найпоширенішими кваліфікуючими ознаками є: особлива жорстокість у поводженні (спричинення мучення тварини), публічне знущання, катуванням; невиконання власником (господарем) тварини своїх обов'язків до догляду за твариною, вчинення акту жорстокого поводження з метою залякування інших осіб, залишення на вулиці (викидання); систематичні побої, спричинення каліцтва або позбавлення життя прирученої тварини.

Федеративна Республіка Німеччина. У 2002 р. до Конституції Німеччини були внесені зміни, які включили захист тварин як окремий юридичний обов'язок держави (ст. 20a)⁷⁸. Хоча це конкретно не зазначено в самій конституції, Конституція була змінена таким чином, щоб врахувати почуття тварин.

Принципи ст. 1 Закону Німеччини «Про захист тварин» (TierSchG: опубліковано 18.05.2006 р.)⁷⁹ полягають у захисті життя та благополуччя тварин, відповідальності людей за тварин як «побратимів». Констатується, що жодна людина не має права завдавати тварині болю, страждань або шкоди без «розумної причини». Термін «тварина» в Законі не визначений. Деякі окремі положення Закону містять посилання на конкретні групи тварин, такі як хребетні, теплокровні тварини та риби, тоді як інші також включають холонокровних тварин, амфібій, рептилій та головоногих моллюсків. Це свідчить про загальний, базовий підхід до тварин, як живих істот, здатних відчувати біль і страждання.

Ст. 3 вказаного вище Закону перераховує діяння, які становлять жорстоке поводження з тваринами. Зокрема, забороняється: домагатися від тварин виконання дій, які перевищують їхні можливості; домагатися виконання дій від тварини, яка проходить лікування, якщо такі дії здатні зашкодити її здоров'ю; дресирування тварин або використання тварин у спортивних змаганнях у спосіб, що завдає значного болю, страждань або тілесних ушкоджень; продаж або придбання немічної, хворої, абортіваної або старої тварини, для якої подальше життя пов'язане з нестерпним болем або стражданням; відмова від домашньої тварини; використання тварини для зйомок, виставок, реклами чи подібного заходу, якщо це пов'язано з болем, стражданням або шкодою для тварини; давати тварині їжу, яка завдає значного болю, страждань або пошкоджень (наприклад, бите скло); використання пристрою, який суттєво обмежує належну поведінку

⁷⁸ Конституція Федеративної Республіки Німеччина. URL : http://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_20a.html.

⁷⁹ Закон Федеративної Республіки Німеччина «Про захист тварин». (TierSchG). URL : <https://www.gesetze-im-internet.de/tierschg/BJNR012770972.html>.

тварини, зокрема рух тварини, або змушує тварину рухатися через прямий вплив електричного струму, чим спричиняє значний біль, страждання чи пошкодження тварини, а також використання тварини для власних статевих актів або навчання чи надання їх для статевих актів третім особам і, таким чином, примушування їх до поведінки, яка суперечить їх виду.

Ст. 4 Закону Німеччини «Про захист тварин» зазначає, що хребетну тварину можна вбити лише шляхом ефективного знеболення (анестезії) у стані непомітності та нечутливості або іншим чином, наскільки це можливо, лише з уникненням болю. Порухення заборони ст. 17 Закону про захист тварин (TierSchG), що стосується жорстокого чи тривалого заподіяння болю чи страждань хребетним, є кримінальним правопорушенням, яке карається позбавленням волі на строк до трьох років або штрафами до 5 000 до 25 000 євро. Практикуються також заходи конфіскації тварин та заборони на її заведення (придбання) у майбутньому (статті 19 і 20).

Французька Республіка. У Франції базовим у сфері захисту тварин від жорстокого поводження є Закон «Про небезпечних та бродячих тварин і захист тварин» № 99-5 від 06.01.1999 р.⁸⁰. Основні положення цього закону передбачають виділення породи собак, які можуть становити небезпеку, зокрема службові та сторожеві. Їх не мають права утримувати неповнолітні, неосудні особи, особи, які мають судимість або звільнені від відбування покарання з випробуванням, а також особи, у яких анульована ліцензія на утримання (володіння) тварини. Відповідно до закону під домашніми тваринами розуміється будь-яка тварина, яка утримується або призначена для утримання людиною для прикрашання її дозвілля. Кримінальний кодекс Республіки Франція⁸¹ передбачає, що факт жорстокого відношення або такого, що має сексуальний характер, або прояви насильства по відношенню до домашньої, прирученої тварини чи тварини, яка утримується в неволі, публічно або не публічно, карається позбавленням волі строком на два роки або штрафом у розмірі 30 000 євро.

У разі засудження власника тварини або якщо власник невідомий, суд виносить рішення про долю тварини, незалежно від того, чи вона була задіяна в судовому процесі. Суд має право винести рішення про конфіскацію тварини та передбачити її передачу до відомого

⁸⁰ Закон Республіки Франція «Про небезпечних та бродячих тварин та захисту тварин». URL : <https://drive.google.com/file/d/1cX4-ZrLkeouwflJox9I85M6083Ggs44j/view>.

⁸¹ Кримінальний кодекс Республіки Франція. URL : <https://drive.google.com/file/d/1zfmkgXBA6CCnz1tEXBnQOmk9qzMT1vvh/view>.

громадського чи зареєстрованого фонду, або асоціацію із захисту прав тварин, які можуть визначати її подальшу долю на власний розсуд. Щодо фізичних осіб, винних у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених цією статтею, застосовуються також додаткові заходи покарання у вигляді остаточної чи тимчасової заборони на утримання тварини строком на п'ять і більше років, ведення професійної чи соціальної діяльності, якщо доходи, отримані від цієї діяльності, використовувалися для підготовки або вчинення аналізованого правопорушення. Положення цієї статті не застосовуються до боїв биків (бугаїв), у разі, якщо йдеться про безперервну місцеву традицію. Вони також не застосовуються до півнячих боїв у регіонах, де існує відповідна безперервна традиція.

Італійська Республіка. Кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами передбачена ст. 544-ter Кримінального кодексу Італії⁸². Під жорстоким поводженням за законодавством Італійської Республіки розуміється завдання травми, застосування тортур, введення заборонених лікарських препаратів або таких препаратів, які можуть завдати шкоди здоров'ю тварини, а також використання її для непосильної роботи. Таке кримінальне правопорушення карається позбавленням волі на строк від 3 до 18 місяців або штрафом у розмірі від 5 000 до 30 000 євро.

Ст. 544-ter також містить кваліфікований склад (покарання збільшується вдвічі) за ознакою настання смерті тварини внаслідок перерахованих дій. У наступних варіативах ст. 544 з подальшим позначенням передбачена заборона на організацію різних шоу чи вистав, пов'язаних з тортурами та муками тварин, а також заборону організації боїв між тваринами. При цьому кримінально протиправним вважається не лише безпосередня організація перелічених заходів, а й сприяння такій організації як самостійний склад кримінального правопорушення. Кваліфікованим складом є організація вистав (шоу) тварин, пов'язаних зі здійсненням незаконних азартних ігор, або отримання прибутку як для себе, так і інших осіб, або якщо це спричинило смерть тварини. Покарання ж за простий склад, що міститься у ст. 544-4, включає позбавлення волі на строк від 4 місяців до 2 років і штраф у розмірі від 3 000 до 15 000 євро. Більш жорстка санкція передбачена за організацію та сприяння проведенню боїв між тваринами, тобто таких несанкціонованих змагань, які можуть поставити під загрозу фізичну цілісність тварини. Покарання за таке

⁸² Кримінальний кодекс Італійської Республіки. URL: <http://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2014/10/30/codice-penale>.

кримінальне правопорушення передбачає позбавлення волі на строк від 1 до 3 років та штраф у розмірі від 50 000 до 160 000 євро.

Обтяжуючими обставинами можуть бути вчинення діяння за участю неповнолітніх чи озброєних осіб, використання відеопродукції чи інших матеріалів, що містять сцени боїв тварин, і навіть зйомка чи ведення запису таких боїв чи змагань. У таких випадках покарання збільшується від 1/3 до 1/2. Крім того, у ст. 544-5 передбачено санкцію у вигляді позбавлення волі від 3 місяців до 2 років та штрафу у розмірі від 5 000 до 30 000 євро та за підготовку тварин до участі у боях або інших заборонених змаганнях. Таке ж покарання застосовуватиметься і до власників тварин, які свідомо знали про участь їх тварин у боях та змаганнях. Це ж покарання чекає на будь-яку людину, яка організувала або зробила ставки на такі бої і змагання (навіть якщо вона на них і не була присутня).

Встановлена обов'язкова конфіскація тварини за кримінальні правопорушення, передбачені ст. 544-ter (жорстоке поводження з тваринами), 544-4 (шоу або вистави тварин), 544-5 (бої між тваринами). Винятком із цього правила є випадки, коли тварина належить людині, яка брала участь у скоєнні кримінального правопорушення. Додатковим покаранням є також зупинення права займатися розведенням, торгівлею та перевезенням тварин.

Аналіз КК Італії дозволяє дійти висновку, що законодавство цієї країни оперує бінарним підходом щодо захисту тварин: з одного боку – в контексті захисту моралі, з іншого – в контексті захисту власності, розглядаючи тварин як предмет права власності. Так, наприклад, Розділ II Книги XIII книги «Кримінальні правопорушення проти власності» містить ст. 638, яка передбачає відповідальність за вбивство або заподіяння каліцтв тваринам, що належать іншим людям. Якщо особа без необхідності вбиває або іншим чином погіршує стан чужої тварини, вона підлягає покаранню (за винятком випадків, коли діяння є більш тяжким злочином) у виді позбавлення волі строком до 1 року або штрафом у розмірі до 300 євро. Більше жорсткій відповідальності (від 6 місяців до 4 років позбавлення волі) підлягають особи, які вчинили таке кримінальне правопорушення щодо трьох або більше голів великої рогатої худоби або коней. При цьому норма містить у собі виняток: діяння не буде кримінально протиправним, якщо воно скоєно щодо птахів, які потрапили в чуже володіння та завдали шкоди.

Республіка Польща. Парламент Республіки Польща пішов узвичаєним для країн романо-германської правової сім'ї шляхом та

прийняв 1997 р. базовий Закон «Про захист тварин»⁸³, яким визначив засади убезпечення тварин від жорстокого поводження. Закон застосовується до всіх хребетних. Однак відмінним є те, що ключовою засадою такого штибу є визнання здатності тварин страждати. Відповідно до ст. 1 Закону «Про захист тварин» тварина як жива істота, що здатна страждати, не є річчю. В цьому є принципова відмінність від законодавства низки інших країн континентальної Європи.

Ба більше: відповідно до ст. 4 Закону «Про захист тварин» визнається, що тварини можуть страждати як фізично, так і психічно. Визнання здатності тварин страждати є відправною точкою законодавства про захист тварин у Польщі. Також цим законом забороняється хутрова промисловості; обмеження ритуального забою тварин; заборона використання тварин у цирках; заборона тримати тварин на прив'язі цілодобово, заборона використання важких ланцюгів та строгих ошейників; посилений контроль діяльності притулків для тварин; дотації на позитивне утримання тварин, що працювали (наприклад службових собак).

Неналежне утримання тварин та жорстоке з ними поводження закономірно передбачене Кримінальним кодексом Польщі⁸⁴ як злочин, що карається обмеженням волі, штрафом до 1000 злотих або доганою. Такі ж санкції застосовуються за недотримання загальних правил утримання тварини, що спричинило загрозу життю чи здоров'ю людей; цькування або залякування тварини, що ставить під загрозу її безпеку – карається обмеженням волі, штрафом до 1000 злотих або доганою. За відпущення собаки з повідку в лісі, якщо це не мисливський собака під час полювання, загрожує штраф або догана.

До жорстоких методів поводження з твариною польським законодавством віднесена діяльність людини, що призводить до патологічних змін в організмі тварини (соматичних і психологічних), особливо у вигляді наслідків від сильного болю, дія голодом, спрагою або електричним струмом. Забороняється навмисне каліцтво, зокрема шляхом спалювання або заморожування, а також косметичні зміни, в тому числі обрізання вух і купірування хвоста собакам; використання хворих або надто молодих або старих тварин у справі репродукції; побиття тварин; надмірне навантаження на тварину; транспортування таким чином, що викликає непотрібні страждання та стрес; утримання в неприродній позі, що заподіює непотрібний біль; утримання тварин

⁸³ Ustawa o ochronie zwierząt. URL : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19971110724>.

⁸⁴ Кримінальний кодекс Республіки Польща. URL : <https://web.archive.org/web/20191023203736/http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf>.

в неналежних умовах; зоофілія, перебування домашньої тварини чи сільськогосподарських тварин у несприятливих погодних умовах, що загрожують здоров'ю чи життю, а також утримання тварини без достатньої їжі чи води; організація боїв між тваринами. Описані дії караються штрафом або позбавленням волі на строк до двох років, збільшеним до трьох років у випадках особливої жорстокості, та з конфіскацією тварини, якщо порушник є власником. Суд також може заборонити порушнику володіти тваринами від одного до десяти років, заборонити працювати з тваринами та присудити штраф від 25 до 2500 злотих на користь захисту тварин (наприклад, на користь Товариства запобігання жорстокому поводженню з тваринами в Республіці Польща). Органи влади уповноважені негайно вилучати тварин для яких існує загроза життю з боку власників.

Латвійська Республіка. У Латвії існує досить розлога законодавча база у сфері захисту тварин, зокрема кішок та собак. Основним нормативно-правовим актом є Закон Латвії «Про захист тварин» від 09.12.1999 р⁸⁵. Також було прийнято та діє безліч допоміжних нормативних актів, які забезпечили виконання основного закону – це правила Кабінету Міністрів у галузі утримання та охорони тварин (сільськогосподарські, домашні, безпритульні, дикі тварини, тварини для дослідження, тварини для цирку, продажу, перевезення тощо). На даний момент галузь права у сфері утримання та захисту тварин чітко регулюється чинними законами та у разі їх порушення для винної особи визначено як адміністративну, так і кримінальну відповідальність. На власника покладається встановлений законом обов'язок забезпечувати:

- повноцінне харчування тварини не рідше одного разу на день;
- вільний постійний доступ тварині до свіжої води;
- собакам, старшим за три місяці, – щонайменше 30 хвилинну прогулянку не рідше ніж 2 рази на добу. Інтервал між прогулянками не повинен бути меншим за 10 годин;
- повноцінне харчування не рідше одного разу на день;
- собак, які не досягли 10-місячного віку, заборонено тримати прив'язаними;
- використовувати для розмноження хворих домашніх тварин, тварин із вродженими патологіями, а також фізіологічно та генетично несумісних тварин;

- використовувати для розмноження свійських тварин, якщо це загрожує здоров'ю цієї тварини;
- розміщувати для проживання свійських тварин на балконі чи лоджії;
- утримувати свійських тварин в антисанітарних умовах;
- використовувати засоби для позначення свійської тварини, які шкодять здоров'ю;
- створювати антисанітарні умови при утриманні свійських тварин.

Якщо домашня тварина напала на людину або є підозри щодо захворювання домашньої тварини на сказ, власник тварини не має права самовільно знищувати тварину, а зобов'язаний ізолювати тварину, повідомити ветеринарну службу та діяти відповідно до її вказівок. Порухення цього правила й самовільне позбавлення життя тварини поза обстановкою крайньої необхідності вважається кримінально протиправним.

Так, відповідно до ст. 230 Кримінального закону Латвії⁸⁶ за жорстоке поводження з тваринами, які внаслідок цього загинули або отримали каліцтво, або за катування тварини передбачається покарання у виді позбавлення волі на строк до 3 років або арешт, примусові роботи чи штрафу до 80 мінімальних місячних заробітних плат, з позбавленням прав утримувати тварин строком до 5 років, з конфіскацією майна. Відповідно до ст. 230-1 Кримінального закону Латвії за порушення правил у сфері утримання тварин, якщо внаслідок цього потерпілому (людині) заподіяно легке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, що карається позбавлення волі на строк до 1 року або арештом, примусовими роботами або штрафом до 20 мінімальних місячних заробітних плат. Якщо внаслідок такого порушення потерпілому завдано тяжке тілесне ушкодження або спричинено смерть – це карається позбавлення волі на строк до 4 років або примусовими роботами, штрафом до 60 мінімальних місячних заробітних плат.

Отже, відмічаємо високий ступінь каузальності латвійського законодавства, зокрема в частині поводження із собаками й кішками, що властиво в більшій мірі для країн англосаксонської правової сім'ї. Цікавим є те, що окремо криміналізована суспільно небезпечна бездіяльність щодо неналежного догляду за твариною, що потягнуло спричинення іншій людині тілесних ушкоджень. Відношення до

⁸⁶ Кримінальний закон Латвійської Республіки. URL : <https://likumi.lv/ta/en/en/id/88966-the-criminal-law>The

тварин як джерела підвищеної небезпеки втілювалось, таким чином, у варіативності кримінально караних діянь. Так само широкою альтернативою характеризуються й покарання. Як видається, це є одним з проявів глобалізації у сфері права й конвергенції правових систем, що в тому числі очікує і на нашу країну.

Республіка Болгарія. Єдиний закон «Про захист тварин» був прийнятий парламентом Болгарії у 2008 році⁸⁷. Основні положення цього закону, які, з огляду на оціночний характер та бланкетність диспозицій правових норм про жорстоке поводження з тваринами, можуть бути зведені до такого: заборона проявів жорстокості до тварин, а саме – будь-яка дія або бездіяльність, яка завдає тривалого або повторного страждання тварини, шкоду його здоров'ю, стрес, підвищення агресивності тварин шляхом селекції або навчання агресивності по відношенню до інших тварин або людей, використання строгих і електричних ошейників, електричних погонялок, хімічних, або травмуючи засобів, технічних приладів, допоміжних засобів, ціль яких – вплив на поведінку тварини, що причиняє їй сильний страх або біль, використання тварин для кінозйомок, фотозйомок, реклами та виставок, методи примусу тварин, які викликають у них біль, страждання, травми або стрес, цілеспрямований вплив на тварин температурним або іншим негативним атмосферним фактором, нестачею повітря або обмеженням вільного переміщення, залишення тварин на вулиці; використання живих тварин для годування (тобто як корму) інших тварин, відпускання на волю тварин, які вирости у домашніх умовах, попередньо не підготувавши їх до цього, сексуальне насильство щодо тварин. За подібні дії передбачена адміністративна відповідальність та стягнення у виді штрафу.

Ісландія. В Ісландії так само як і в більшості країн діє закон «Про захист прав тварин»⁸⁸ № 55, прийнятий, щоправда, дещо пізніше, ніж будь-де у державах Європи, у 2013 р. Він досить детально регламентує порядок поводження з різними видами тварин, а кримінальне законодавство не вирізняється каузальністю; використовується найбільш загальний бланкетний метод конструювання диспозиції кримінально-правової норми про заборону жорстокого поводження з тваринами.

⁸⁷ Єдиний закон Болгарії «Про захист тварин». URL : <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2135579104>.

⁸⁸ Закон Ісландії «Про захист прав тварин». URL : <https://www.government.is/Publications/Legislation/Lex/?newsid=d7fda640-68d4-11e8-9429-005056bc4d74>.

Так, ст. 22 Закон Ісландії «Про захист прав тварин» передбачає обов'язкову реєстрацію (маркування або чіп) усіх домашніх тварин, в тому числі худоби. Відповідно до ст. 24, якщо тварини тікають або губляться, їх господарі повинні негайно вжити заходів, щоб упіймати їх. Відповідний муніципалітет зобов'язаний взяти під опіку таких тварин, прочитати їх ідентифікаційні маркування та негайно вжити заходів, щоб зв'язатися з їхнім власником. Місцева влада може вимагати від господаря оплати будь-яких понесених витрат відповідно до чинного тарифу.

Якщо ж господар не може забрати тварину протягом тижня після отримання повідомлення про її вилов або якщо господар не був визначений протягом двох тижнів, муніципалітет може розглядати тварину як напівдику та розпоряджатися нею відповідним чином. Муніципалітет вважається господарем будь-якої тварини, яку він узяв під свою опіку зі всіма юридичними наслідками для службових осіб, в тому числі й в контексті забезпечення належного догляду за твариною. Після закінчення 48 годин з моменту вилову муніципалітет може віддати тварину новому власнику, продати її для відшкодування понесених витрат або віддати розпорядження про присипання тварини без обов'язку компенсації витрат.

Ст. 39 закону встановлює можливість тимчасової заборони на утримання тварин у тих випадках, коли Управління з продовольства та ветеринарії Ісландії вважає це необхідним для припинення або запобігання жорстокому поводженню з тваринами. Цей орган уповноважений без попереднього повідомлення призупинити дозвіл господаря на утримання або догляд за тваринами, поки не будуть застосовані засоби захисту або не буде винесено рішення суду.

У ст. 45 цього ж закону передбачена кримінальна відповідальність та покарання у виді штрафу або ув'язнення за поводження з тваринами, які використовуються для змагань, вистав або інших цілях, що є шкідливим або викликає непотрібний страх; невиконання зобов'язань щодо забезпечення тварин відповідними умовами життя, як це передбачено або у адміністративних положеннях, виданих відповідно до неї. У разі значного або повторного порушення, правопорушник має бути позбавлений волі на строк до двох років, якщо тільки злочин не вважається досить серйозним, щоб бути підставою для покарання відповідно до ст. 174 Загального кримінального кодексу Ісландії⁸⁹.

⁸⁹Загальний кримінальний кодекс Ісландії. URL : <https://www.althingi.is/lagas/nuna/1940019.html>.

Китайська Народна Республіка. У законодавстві Китайської Народної Республіки чітко не визначене поняття жорстокого поводження з тваринами. Основи законодавства про добробут тварин і «Закон про захист тварин» Китайської Народної Республіки, було розроблено у вересні 2009 року, але так і не було прийнято. Основним законодавчим актом щодо тварин є Закон Китайської Народної Республіки «Про тваринництво», який поширюється лише на худобу та птицю. Цей закон фокусується на захисті генетичних ресурсів, а не на захисті окремих тварин.

Також існують урядові «Правила поводження з лабораторними тваринами», ст. 29 яких передбачає, що доброзичливість до тварин означає вжиття ефективних заходів для уникнення непотрібної шкоди, голоду, дискомфорту, страху, тортур, хвороб або болю під час процесу вирощування та використання лабораторних тварин; дозволити тваринам вести природну поведінку, мати хороше управління та догляд, мати чисте та комфортне середовище проживання, а також мати достатню та здорову їжу і воду; уникнення або зменшення болю і страждань. Це стосується тільки лабораторних тварин. Також у Законі йдеться про захист дикої природи. Муніципальні органи влади вводять механізми страхування для покриття збитків у конфліктах дикої природи та людини у співпраці з комерційними структурами. Центральний уряд надає субсидії на збитки, щоб ще більше послабити напруженість між дикими тваринами та людьми.

Тож у Китаї немає загальнонаціональних законів, які б забороняли погане поводження з тваринами. Відтак і кримінальна відповідальність за аналізовану категорію діянь не передбачена. Про певні, не забезпечені кримінально-правовим примусом, гарантії доброзичливого ставлення до тварин передбачаються тільки щодо сільськогосподарських тварин і тварин, що використовуються у дослідних цілях. Аналогічна ситуація спостерігається й в Ісламській республіці Іран, де взагалі немає жодного нормативно-правового акту, що регламентував би правила поводження з тваринами.

Таким чином, законодавство зарубіжних країн є вельми строкатим, неоднорідним і різниться у підходах до захисту тварин від жорстокого з ними поводження. Найбільш розвиненими виявляється законодавство країн-членів ЄС. Відмічається широке застосування каузального підходу при конструюванні кримінально-правових норм, що частково знижує рівень їх бланкетності та спрощує застосування. Водночас у всіх зазначених зарубіжних країнах категорія «жорстоке поводження» залишається відкритою для тлумачення, відсилає для

з'ясування духу закону до базових нормативно-правових актів у сфері захисту тварин. Такий же підхід властивий і українському кримінальному законодавству, зокрема й в частині змін і доповнень до ст. 299 КК України у напрямі деталізації окремих проявів жорстокого поводження з тваринами. І ця генеза триватиме й надалі.

ВИСНОВКИ

1. Кримінально каране жорстоке поводження з тваринами – це знущання над тваринами, що спричинило їх мучення, завдало їм фізичного болю або страждань шляхом пасивної (залишення напризволяще без їжі та води) або активної поведінки винного (нанесення ударів та заподіяння ушкоджень), в результаті якого заподіюються тілесні ушкодження, каліцтво чи загибель тварини, а також інші визначенні законом форми протиправного поводження з тваринами. Доречно також розрізняти жорстоке поводження з тваринами та особливо жорстоке поводження з тваринами; жорстоке поводження з тваринами, вчинене шляхом пасивної або активної поведінки винної особи. У першому випадку їх ототожнення не сприяє формуванню єдиної правозастосовної практики застосовування у ст. 299 КК. Врахування другого випадку впливає на кваліфікацію жорстокого поводження з тваринами за ч. 1 або 3 ст. 299 КК, а, відтак, й на індивідуалізацію кримінальної відповідальності. Уявляється, що корисними для правозастосовної практики будуть й інші зазначені у цьому підрозділі дослідження пропозиції та висновки, пов'язані з кваліфікацією злочину, передбаченого ст. 299 КК, відмежуванням злочину, передбаченого ст. 299 КК, від адміністративних правопорушень, та його розмежуванням із суміжними складами кримінальних правопорушень, а також індивідуалізацією заходів кримінально-правового реагування на випадки прояву жорстокого поводження з тваринами у різних передбачених законом формах.

2. На міжнародно-правовому рівні інститут захисту тварин від жорстокого поводження представлений конвенційним корпусом, який хоча, як правило, безпосередньо використовується у роботі органів досудового слідства Національної поліції не часто (при тлумаченні окремих ознак складу злочину, передбаченого ст. 299 КК України), однак, тим не менш, включений до системи джерел права України або ж використовується у ціннісно-орієнтованих цілях в контексті *acquis communautaire*. Найбільш значущими його складовими є: Всесвітня декларація прав тварин від 15.10.1978 р., Європейська конвенція про захист тварин під час міжнародних перевезень від 13.12.1968 р., Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей від 18.03.1986 р., Європейська конвенція про захист тварин, що утримуються для сільськогосподарських потреб від 17.11.1978 р. і Директива ЄС 98/58 щодо захисту тварин, що утримуються для

сільськогосподарських цілей від 20.07.1998 р, Європейська конвенції про захист домашніх тварин від 13.11.1987 р. Конвенційна єдність міжнародних стандартів, орієнтирів, норм у захисті тварин від жорстокого поводження не супроводжується, однак, єдністю національних підходів, що впровадження цих стандартів у законодавство й правозастосовну практику.

3. Більшість країн світу можна поділити на три групи. Перша група країн практично повністю імплементувала європейську та міжнародну конвенційну базу у своє національне законодавство. До них відносяться такі країни як Швеція, Швейцарія, Данія, Австрія, Нідерланди, Великобританія, Мексика, Іспанія, Франція, Італійська Республіка, Федеративна Республіка Німеччина, Республіка Польща, Індія, Малайзія, Україна та ін. До другої групи відносяться країни які ратифікували конвенції, але не повністю внесли зміни до національних законодавчих актів. До них відноситься: США, Канада, Бразилія, Колумбія, Перу, Чилі, Уругвай, Танзанія, Кенія, Туреччина, Румунія, Тайланд, Філіппіни, Австралія, Венесуела, Аргентина, Нігер, Нігерія, Південно-Африканська Республіка, Пакистан, Китайська Народна Республіка, Індонезія та ін. До третьої групи можна віднести країни, де захист життя тварин, зокрема й домашніх на національному рівні не врегульовано взагалі, або регламентовано у спосіб, що не відповідають міжнародним стандартам. До них відноситься: Алжир, Марокко, Єгипет, Ефіопія, В'єтнам, М'янма, Ісламська Республіка Іран.

4. Основні ознаки складів кримінальних правопорушень щодо жорстокого поводження з тваринами схожі між першою та другою з виділених вище груп країн. До них відноситься: умисне жорстоке поводження, зневага, катування; невиконання своїх обов'язків як власника тварини, що потягло за собою фізичну шкоду для тварини, а також вчинення з метою залякування інших осіб; залишення на вулиці (викидання); спричинення мук, регулярні побої або каліцтво; вбивство або калічення прирученої тварини; зоофілія (вчинення з твариною дій сексуального характеру); дресирування або використання тварин у спортивних змаганнях у спосіб, що завдає значного болю, страждань або фізичних ушкоджень; продаж або придбання немічної, хворої, абортіваної або старої тварини, для якої подальше життя пов'язане з постійним болем або стражданням; використання тварини для зйомок, вистав, реклами чи подібних заходів, якщо це пов'язано з болем, стражданням або шкодою для тварини; годування тварини їжею чи неїстівними предметами, що завдає значного болю, страждань або пошкоджень; використання пристрою, який суттєво обмежує

поведінку тварини, зокрема рух тварини, або змушує тварину рухатися через прямий вплив електричного струму, що спричиняє значний біль, страждання чи фізичні ушкодження тварини.

В більшості європейських країн передбачений такий окремий захід кримінально-правового характеру як конфіскація тварини, що зазнала жорстокого поводження, або відкликання ліцензії на утримання тварин з наступною передачею її волонтерам-зоозахисникам, притулкам з оберненням штрафу, який накладається на винного, на користь притулків. Вважаємо такі заходи ефективними, прогресивними і такими, що заслуговують на увагу в контексті подальшого удосконалення законодавства України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Animal Welfare. URL : <http://www.fao.org/ag/againfo/themes/animal-welfare/aw-direc/search/detail/en/c/8255/>;
2. Biological safety use of animals by humans / Council of Europe, Human rights and legal affairs. URL : http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_cooperation/biological_safety_and_use_of_animals/default.asp;
3. European Convention for the Protection of Animals during International Transport : The International Document of Council of Europe, 13.12.1968. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A22004A0713%2801%29/>
4. The Universal Declaration on Animal Welfare. URL : https://www.worldanimalprotection.ca/sites/default/files/media/ca_-_en_files/case_for_a_udaw_tcm22-8305.pdf
5. Universal declaration of animal rights (15 October 1978). URL : <https://constitutii.files.wordpress.com/2016/06/file-id-607.pdf>.
6. Ustawa o ochronie zwierząt. URL : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19971110724>
7. Баран Є. Вироки у справах про жорстоке поводження з тваринами за 2020 рік. Сайт «Юридична газета Online». 5.05.2020. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/viroki-u-spravah-pro-zhorstoke-povodzhennya-z-tvarinami-za-2020-rik1.html>
8. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 14.09.2022 по справі № 359/5772/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106315852>
9. Вирок Доманівського районного суду Миколаївської області від 23.05.2019 по справі № 475/722/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81920913>
10. Вирок Кіровського районного суду м. Кіровограда від 19.10.2018 по справі 404/5931/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77222731>
11. Вирок Коростишівського районного суду Житомирської області від 22. 09.2022 по справі № 935/399/21 URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106405471>
12. Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 05.06.2015 по справі № 521/6436/14-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58915998>

13. Вирок Мурованокуриловецького районного суду Вінницької області від 15.02.2019 по справі № 139/1243/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79842765>

14. Вирок Сколівського районного суду Львівської області від 21.01.2019 по справі № 453/1534/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79319131>

15. Вирок Софіївського районного суду Дніпропетровської області від 18.12.2018 по справі № 193/1178/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78848667>

16. Головка І.А. Відмежування жорстокого поводження з тваринами від незаконного полювання. Часопис Хмельницького університету управління та права : університетські наукові записки. 2008. № 3.

17. Директива ЄС 98/58 щодо захисту тварин, що утримуються для сільськогосподарських цілей від 20.07.1998 р. URL : <https://ciwf.in.ua/wp-content/uploads/2015/03/direktivu.pdf>.

18. Європейська конвенція про захист домашніх тварин : Міжнародний документ від 13.11.1987. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a15#Text/

19. Європейська конвенція про захист хребетних тварин (Страсбург, 18 березня 1986 р.) : міжнародний документ. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_137#Text

20. Єдиний державний реєстр судових рішень. Жорстоке поводження з тваринами. Вироки 2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

21. Єдиний державний реєстр судових рішень. Жорстоке поводження з тваринами. Вироки 2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

22. Єдиний державний реєстр судових рішень. Жорстоке поводження з тваринами. Вироки 2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

23. Єдиний державний реєстр судових рішень. Жорстоке поводження з тваринами. Вироки 2022. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

24. Єдиний закон Болгарії «Про захист тварин». URL : <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2135579104>

25. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2015, 2016, 2017, 2018, 2019 рр. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&_c=fo#

26. Єдиний Федеральний закон США щодо жорстокого поводження з тваринами US Public Law 89-544 (AWA-1966). URL : https://aldf.org/article/laws-that-protect-animals/?gclid=Cj0KCQjw48OaBhDWARIsAMd966DAUIHy_EFx84SkpFyKYvW5UsWexw8TpMza1FdM33GZEITLK-ZlrswaArPBEALw_wcB.

27. Загальний кримінальний кодекс Ісландії. URL : <https://www.althingi.is/lagas/nuna/1940019.html>

28. Закон Ісландії «Про захист прав тварин». URL : <https://www.government.is/Publications/Legislation/Lex/?newsid=d7fda640-68d4-11e8-9429-005056bc4d74>.

29. Закон Латвії «Про захист тварин». URL: https://drive.google.com/file/d/1NqW4zj35T_zalVwkdoBAxPWrlV_P_tCD/view

30. Закон Республіки Франція «Про небезпечних та бродячих тварин та захисту тварин». URL : <https://drive.google.com/file/d/1cX4-ZrLkeouwflJox9I85M6083Ggs44j/view>

31. Закон Федеративної Республіки Німеччина «Про захист тварин». (TierSchG). URL : <https://www.gesetze-im-internet.de/tierschg/BJNR012770972.html>

32. Звітність Державної судової адміністрації України. Форма 7. Звіт про склад засуджених за 2016 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/2016_zvit

33. Звітність Державної судової адміністрації України. Форма 7. Звіт про склад засуджених за 2017 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2017

34. Звітність Державної судової адміністрації України. Форма 7. Звіт про склад засуджених за 2018 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018

35. Зубченко М. І. Міжнародно-правове співробітництво держав у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження : монографія / Під наук. ред. Т. Р. Короткого. Одеса : Фенікс, 2016.

36. Зубченко М. І. Міжнародно-правове співробітництво держав у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження : монографія / Під наук. ред. Т. Р. Короткого. Одеса : Фенікс, 2016.

37. Інструкція про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду затверджена

спільним наказом 27.08.2010 № 51/401/649/471/23/125 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0051900-10#Text>

38. Кебуладзе В. Чарунки долі : есеї. Львів : Видавництво Старого Лева, 2016.

39. Конституція Федеративної Республіки Німеччина. URL : http://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_20a.html

40. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Т. 2. Луганськ : видавництво «Елтон-2», 2012.

41. Кримінальний закон Латвійської Республіки. URL : <https://likumi.lv/ta/en/en/id/88966-the-criminal-law>

42. Кримінальний кодекс Італійської Республіки. URL: <http://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2014/10/30/codice-penale>

43. Кримінальний кодекс Республіки Польща. URL : <https://web.archive.org/web/20191023203736/http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf>.

44. Кримінальний кодекс Республіки Франція. URL : <https://drive.google.com/file/d/1zfmkgXBA6CCnz1tEXBnQOmk9qzMT1vvh/view>

45. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018.

46. Олена Панченко. Я став свідком знущання над твариною. Розповідаємо, що треба робити і чи карають за це в Україні / інтерв'ю з Мариною Сурковою віце-президенткою Асоціації зоозахисних організацій України : опубліковане 9 лютого 2021 року у журналі «The Village», м. Київ, URL : www.the-village.com.ua/village/city/animals/307471-yak-domogtisya-pokarannya-dlya-doghanteriv

47. Правила транспортування тварин : постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2011 № 1402. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-2011-%D0%BF#Text>

48. Про затвердження Порядку проведення науковими установами дослідів, експериментів на тваринах : наказ Міністерства освіти і науки України від 01.03.2012 р. № 249. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0416-12#Text>

49. Про затвердження Технічного регламенту на косметичну продукцію : постановою Кабінету Міністрів України № 65 від

20.01.2021 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65-2021-%D0%BF#Text>

50. Про захист тварин від жорсткого поводження : Закон України від 21.02.2006 № 3447-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text>

51. Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 № 2894-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text>

52. Репецький С.П. Суспільна моральність як об'єкт кримінально-правової охорони: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 127 с.

53. Судова ветеринарна експертиза / Експертизи, офіційний сайт Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Заслуженого проф. М.С. Бокаріуса» URL: <https://www.hniise.gov.ua/14296-sudovo-veterinarna-ekspertiza.html>

54. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Міжнародний документ, Угода від 27.06.2014. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/984_011

55. Ус О. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації : лекції. Харків : Право, 2018. С. 249–251

56. Ухвала Красноармійського міськрайонного суду Донецької області у справі № 235/7763/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>

57. Ухвала слідчого судді Орджонікідзевського районного суду м. Харкова у справі № 644/2549/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>

58. Яценко І.В., Запара С.І., Захар'єв А.В., Кириченко В.М. Судово експертні випадки дослідження трупів тварин з ознаками насильницької смерті від жорстокого поводження. Проблеми зооінженерії та ветеринарної медицини. 2018. № 35. Ч. 2 С. 130-137.